

Sakhæf börn

Fullnusta refsinga og úrræði sem í boði eru

Ásgeir Pétursson

Lokaverkefni til BA gráðu í félagsráðgjöf

Félagsvísindasvið

HÁSKÓLI ÍSLANDS

Sakhæf börn

Fullnusta refsinga og úrræði sem í boði eru

Ásgeir Pétursson
1705843339

Lokaverkefni til BA gráðu í félagsráðgjöf
Umsjónarkennari: Hervör Alma Árnadóttir
Leiðbeinandi: Íris Eik Ólafsdóttir

Félagsráðgjafardeild
Félagsvísindasvið Háskóla Íslands
Júní 2011

Ritgerð þessi er lokaverkefni til BA gráðu í félagsráðgjöf og er óheimilt að afrita ritgerðina á nokkurn hátt nema með leyfi rétthafa.

© Ásgeir Pétursson 2011

Prentun: SAMSKIPTI
Reykjavík, Ísland 2011

Útdráttur

Tilgangur þessarar ritgerðar var að skoða hvernig fullnusta refsinga færi fram hjá sakhaefum börnum en ekkert unglingsfangelsi er að finna hér á landi. Hópurinn sem var skoðaður samanstendur af börnum á aldrinum 15-18 ára sem brotið hafa gegn lögum. Þá var einnig skoðað hvernig fullnustu refsingar er háttað í nokkrum öðrum löndum til samanburðar og hvort læra má eitthvað af þeim sem Íslendingar gætu nýtt sér. Verkefnið er byggt upp sem heimildaritgerð og voru helstu niðurstöður á þá leið að þrátt fyrir að þessi aldurshópur standi að stórum hluta allra afbrota, þá virðast ekki margir fá óskilorðsbundinn dóm. Nokkrir einstaklingar, sem hljóta óskilorðsbundinn dóm, afplána hann á meðferðarheimilum en fáeinir í fangelsenum landsins. Þegar börn eru vistuð með fullorðnum föngum er það brot á samningi Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins. Íslendingar búa ekki yfir neinni stofnun sem er sérhönnuð fyrir sakhaef börn. Þegar börn komast í kast við lögin er algengast að mál þeirra séu leyst með ákærufrestun, sáttamiðlun eða þau hljóti skilorðsbundinn dóm.

Formáli

Þessi ritgerð er 12 eininga lokaverkefni í BA námi í félagsráðgjöf við Háskóla Íslands. Ég vil þakka leiðbeinanda mínum, Írisi Eik Ólafsdóttur, félagsráðgjafa fyrir faglegar og mjög svo gagnlegar leiðbeiningar. Þá vil ég þakka umsjónarkennara mínum, Hervöru Ölmu Árnadóttur fyrir yfirlestur og góðar athugasemdir. Einnig vil ég þakka þeim einstaklingum sem veittu svör við spurningum mínum um viðfangsefnið.

Efnisyfirlit

Útdráttur	1
Formáli.....	2
Inngangur	4
1. Lagaramminn.....	5
1.1 Almennt.....	5
1.2 Lög og reglur	5
2. Lögfesting Samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins.....	7
2.1 Skýrsla vinnuhóps um afplánun sakhaefra barna.....	8
3. Tölfræði	10
4. Félagsráðgjöf	11
4.1 Skilgreiningar á réttarfélagsráðgjöf	12
4.2 Starf félagsráðgjafans með börnum sem komast í kast við löginn	12
5. Afbrotahegðun	13
5.1 Kenningar.....	13
5.2 Rannsóknir um afbrot og refsingar.....	15
5.3 Að koma í veg fyrir óæskilega hegðun.....	16
6. Úrræði sem eru fyrir hendi í dag	17
6.1 Almennt.....	17
6.2 Sáttamiðlun	17
6.3 Afplánun á vegum Barnaverndarstofu.....	20
6.4 Samfélagsþjónusta.....	21
6.5 Ákærufrestun.....	22
6.6 MST fjölkerfameðferð.....	23
7. Samanburður við önnur lönd.....	24
Almennt	24
7.1 Ísland	24
7.2 Noregur.....	25
7.3 Svíþjóð	27
7.4 Finnland	28
7.5 Danmörk	29
7.6 Nýja-Sjáland	30
7.7 Kanada	31
8. Umræður	33
Lokaorð.....	35
Heimildaskrá	38

Inngangur

Á Íslandi fer reglulega fram umræða um afbrotamenn, fanga og aðbúnað í fangelsum landsins. Sá hópur sem verður oft útundan í umræðunni eru yngstu einstaklingarnir sem falla í þennan málaflokk. Í þessu BA-verkefni er umfjöllunarefnið fullnusta refsinga hjá sakhæfum börnum. Hópurinn sem verður til umfjöllunar eru börn á aldrinum 15-18 ára sem hafa framið refsiverð brot. Tilgangurinn með ritgerðinni er að skoða hvernig fullnusta refsinga fer fram hjá sakhæfum börnum í samanburði við nokkur lönd og hvaða úrræði eru í boði. Leitast verður við að skoða hvort refsa eigi sakhæfum börnum og hvernig fullnustu dóma er háttar hjá þeim um þessar mundir. Skoðuð verða þau úrræði sem í boði eru í dag og hvort tilefni sé til úrbóta. Þetta verkefni er heimildaritgerð, verkefnið er byggt á ýmsum heimildum sem tengjast umfjöllunarefninu. Íslenskar heimildir eru notaðar, en einnig telur höfundur mikilvægt að skoða erlendar heimildir til þess að fá þann samanburð sem leitast er eftir.

Áhugi höfundar á efninu vaknaði vegna starfs hans á meðferðarheimili fyrir unglings með hegðunarraskanir og neysluvandamál. Telur höfundur þetta efni nokkuð mikilvægt og gildi þess talsvert, þar sem lítið hefur verið skrifað um þessi mál hér á landi og nauðsynlegt að ekki sé horft framhjá þessum hópi. Fyrirkomulagið eins og það er í dag hefur sætt nokkurri gagnrýni, þá sérstaklega á að börn undir 18 ára aldri séu vistuð í fangelsi með fullorðnum föngum. Höfundur ályktar að hægt sé að gera betur í þessum málum.

Þegar börn komast í kast við lögini er mögulegt að vista þau á meðferðarheimilum, hægt að ljúka málínu með sáttamiðlun og einnig geta sakhæf börn fengið ákærufrestun. Í fyrsta kafla ritgerðarinnar er fjallað um lög og reglur sem snúa að sakhæfum börnum á einhvern hátt, í kafla tvö er greint frá lögfestingu samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins. Þriðji kafla hefur að geyma tölfraðilegar upplýsingar og sá fjórði kemur inn á félagsráðgjöf. Fimmti kaflinn fjallar um afbrotahegðun og í þeim sjötta má finna umfjöllun um þau úrræði sem standa til boða hér á landi. Í sjöunda kaflanum er að finna umfjöllun og samanburð fullnustuúrræða í nokkrum löndum. Áttundi og síðasti kaflinn inniheldur umræður um efni ritgerðarinnar. Leitast var við að svara eftirfarandi rannsóknarspurningum:

Hvernig fer fullnusta refsinga fram hjá sakhæfum börnum hér á landi? Hvernig fer fullnusta refsinga fram í öðrum löndum og hvað getum við lært af þeim?

1. Lagaramminn

1.1 Almennt

Í íslenskum lögunum kemur skýrt fram hvenær einstaklingar verða sakhæfir. Þeir einstaklingar sem náð hafa 15 ára aldri teljast sakhæfir og bera refsiábyrgð á brotum sínum og er heimilt að refsa þeim fyrir þau. Hér eftir verður jafnan látið nægja að tala um unglings, en þá er átt við sakhæf börn á aldrinum 15 til 18 ára. Ekki má refsa þeim sem hafa framið brot fyrir 15 ára aldur sbr. 14. gr. almennra hegningarlaga nr. 19/1940. Ef barn hefur ekki náð 15 ára aldri eru mál þess barnaverndarmál og mögulegt að notast við þau úrræði sem barnaverndarnefnd býr yfir (Dóms- og kirkjumálaráðuneytið, 1999). Ýmis lög og reglur fjalla um það þegar sakhæfum börnum er gert að taka út dóm sinn og ná barnaverndarlög nr. 80/2002 til allra barna, en börn eru allir þeir sem ekki hafa náð 18 ára aldri, sbr. 1. mgr. 3. gr. barnaverndarlaganna. Lögin hafa verndandi áhrif á börnin, hvort sem þau eru ósakhæf eða sakhæf. Hér á eftir verður fjallað um lög og reglur sem tengjast sakhæfum börnum (Barnaverndarlög nr. 80/2002).

1.2 Lög og reglur

Mikil áhersla er lögð á réttindi barnsins og verndun þess í íslensku lögunum. Má finna fjölmörg ákvæði sem fjalla um börn og réttindi þeirra, ásamt því að reglur og alþjóðlega samninga er að finna sem fjalla um börn. Í 3. mgr. 76. gr. stjórnarskrár lýðveldisins Íslands nr. 33/1944 kemur fram að tryggja skuli börnum í lögum þá vernd og umönnun sem velferð þeirra krefst. Í 1. gr. barnaverndarlaga segir að börn eigi rétt á vernd og umönnun og skulu þau njóta réttinda í samræmi við aldur og þroska. Markmið barnaverndarlaga er að tryggja börnum sem búa við óviðunandi aðstæður eða börnum sem stofna heilsu sinni og þroska í hættu nauðsynlega aðstoð, sbr. 2. gr. laganna. Samkvæmt 1. mgr. 3. gr. laganna eiga lögin við um öll börn undir 18 ára aldri. Í sama ákvæði er þó að finna undantekningu á þessu skilyrði laganna en í sérstökum tilvikum geta lögin náð til einstaklinga sem hafa náð 20 ára aldri. Ef grunur leikur á því að barn hafi framið refsiverðan verknað

skal lögregla tilkynna það viðkomandi barnaverndarnefnd, sbr. 18. gr. barnaverndarlaga. Evrópskar fangelsisreglur fjalla um fangelsi og fanga. Reglurnar eru settar öllum aðildaríkjum Evrópuráðsins, þar á meðal Íslandi. Í reglunum er að finna ákvæði í grein 11.1 um að börn skulu ekki vera vistuð í fangelsi, heldur skulu þau vistuð á stofnunum, sérstaklega hönnuðum fyrir börn. Í 11.2 grein segir að ef börn undir 18 ára eru vistuð í fangelsi skulu vera sérstakar reglur sem taka mið af stöðu barna og þörfum þeirra. Í c-lið 18.8 gr. segir að ungar fagnar skulu ekki vera vistaðir með eldri föngum og sbr. 35.4 gr. skulu börn undir 18 ára aldri vera vistuð í sérálmum fangelsis, aðskilin frá fullorðnum föngum. Þetta skal gert nema það mæli gegn hagsmunum barnsins (Council of Europe, e.d.; Council of Europe, 2006).

Mögulegt er að notast við lög um meðferð sakamála nr. 88/2008 samhliða barnaverndlögum ef barn á aldrinum 15-18 ára fremur refsivert brot. Það er ekki alltaf ljóst hvort fara skuli barnaverndarleiðina eða sakamálaleiðina en löggjafarstefnan undanfarin ár verið sú að auka hlut barnaverndar. Ljóst er að ungar aldur getur haft áhrif á viðurlög og refsingar, þó enginn ákveðinn aldur sé tiltekinn í lögum (Jónatan Þórsmundsson, 2004).

Ásamt lögum um meðferð sakamála, fjalla almenn hegningarlög og lög um fullnustu refsinga nr. 49/2005 um það hvernig refsingum og meðferð þessara mála skuli háttað. Þær heimildir sem um ræðir í almennum hegningarlögum sem varða börn er hafa komist í kast við lögum eru margs konar. Samkvæmt 56. gr. almennra hegningarlaga er heimilt að fresta ákæru skilorðsbundið hjá einstaklingum á aldrinum 15-21 árs sem hafa framið brot og játað það. Ungur aldur hefur einna mest áhrif á það hvort ákveðið er að dómur skuli vera skilorðsbundinn eða ekki, en engar leiðbeiningar er að finna um hvað telst ungar aldur (Jónatan Þórsmundsson, 2004). Samkvæmt 2. tl. 74. gr. almennra hegningarlaga er heimilt að lækka refsingu eða fella hana niður ef afbrot er framið af manni sem ekki hefur náð 18 ára aldri og álíta má vegna æsku hans að full refsing sé ónauðsynleg eða skaðleg. Ennfremur er tekið fram í 2. tl. 74. gr. að aldrei megi dæma einstaklinga undir 18 ára aldri til lengri refsingar en 8 ára fangelsisvistar (Almenn hegningarlög nr. 19/1940).

Þá er heimilt að veita fanga reynslulausn þegar hann hefur afplánað two þriðju hluta dóms síns en heimilt er að veita fanga reynslulausn eftir helming refsivistar ef mjög sérstakar aðstæður mæla með því, þrátt fyrir að hann afpláni

dóm fyrir alvarlegt brot, sbr. 1. og 2. mgr. 63. gr. laga um fullnustu refsinga. Fangelsismálastofnun lítur á ungan aldur sem sérstakar aðstæður og veitir ungum föngum reynslulausn eftir helming refsivistar ef önnur skilyrði reynslulausnar eru uppfyllt og hefur stofnunin tekið ákvörðun um að miða við 21 árs og yngri þegar brot er framið (Erlendur S. Baldursson munnleg heimild 13. apríl 2011).

Tekið skal tillit til ungs aldurs þegar ákvörðun um afplánunarstað er tekin, sbr. 1. mgr. 14. gr. laga um fullnustu refsinga en ef ættingjar búa nærrí fangelsinu tekur Fangelsismálastofnun meðal annars tillit til þess (Erlendur S. Baldursson munnleg heimild 13. apríl 2011; Lög um fullnustu refsinga nr. 49/2005).

Þegar fyrra brot hefur áhrif á refsingu brots sem framið er seinna er talað um ítrekunaráhrif. Engin ítrekunaráhrif eru þegar einstaklingur fremur fyrra brot áður en hann nær 18 ára aldri, sbr. 1. mgr. 71. gr. almennra hegningarlaga (Almenn hegningarlög nr. 19/1940).

Í Samningi Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins (hér eftir Barnasáttmálinn) er kveðið á um ýmiss réttindi sem börn hafa. Í 3. gr. Barnasáttmálans, sem er ein af grundvallarreglum hans, segir að alltaf skuli taka tillit til þess sem er barninu fyrir bestu þegar gerðar eru ráðstafanir sem varða það (Þórþildur Líndal, 2007). Af þessu má því leiða að alltaf eigi að taka tillit til ungs aldurs þegar um sakhæfan verknað er að ræða. Í b-lið 37. gr. og 4. mgr. 40. gr. Barnasáttmálans segir að frelsissvipting á borð við handtöku, varðhald og fangelsun eigi einungis að nota sem allra síðasta úrræði þegar um er að ræða börn sem komast í kast við löginn. Þá ber frelsissviptingin að vera sem styst og hæfa velferð barna eins vel og kostur er. Í c-lið 37. gr. Barnasáttmálans kemur fram að það skuli halda þeim börnum sem svipt eru frjálsræði sínu aðskildum frá fullorðnum nema það sé barninu fyrir bestu að svo verði ekki gert. Í næsta kafla verður fjallað um lögfestingu Barnasáttmálans hér á landi (Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins, sbr. auglysingu nr. 18/1992).

2. Lögfesting Samnings Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins

Þegar fjallað er um börn og réttindi þeirra verður ekki komist hjá því að fjalla um Barnasáttmálann. Undirbúningur að gerð sáttmálans hófst árið 1979 og var hann lagður fyrir Allsherjarþing Sameinuðu þjóðanna árið 1989 og samþykktur

(Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið, 2009). Umboðsmaður barna hefur gert athugasemd við það að Barnasáttmálinn hafi ekki verið lögfestur hér á landi. Sáttmálinn var fullgiltur á Íslandi árið 1992 en í upphafi var gerður fyrirvari við ákvæði c-liðar 37. gr. sem stendur í vegi fyrir að samningurinn verði lögfestur. Eins og hefur komið fram, fjallar ákvæðið um aðskilnað ungra fanga frá þeim eldri. Umboðsmaður barna telur lögfestingu sáttmálans vera mikilvæga svo honum verði í fleiri tilvikum beitt í framkvæmd og samfélagið verði meðvitaðra um réttindi barna (Umboðsmaður barna, 2010).

Í apríl 2011 kom út svokölluð skuggaskýrsla, sem er í rauninni gagnrýni á stjórnvöld um framvindu mála um réttindi barnsins. Skýrslan er skrifuð af Mannréttindaskrifstofu Íslands, Barnaheill og UNICEF á Íslandi. Í skýrslunni kemur fram að engin breyting hafi orðið á því að Ísland uppfylli c-lið 37. gr. Barnasáttmálans síðan síðasta skuggaskýrsla kom út árið 2000. Börn sem komast í kast við lögin eru ennþá vistuð með fullorðnum föngum. Þó svo að einstaklingar í fangelsi á aldrinum 15-18 ára hafi ekki verið nema 0-3 á ári er skortur á úrræðum engin afsökun að mati höfunda skýrslunnar (Unicef, 2011). Árið 2009 var stofnaður vinnuhópur sem var ætlað það verkefni að koma með hugmyndir að nýjum úrræðum þar sem mögulegt væri að vista fanga á aldrinum 15-18 ára. Nú verður fjallað um niðurstöður hópsins (Erla Kristín Árnadóttir, Heiða Björg Pálmadóttir og Skúli Þór Gunnsteinsson, 2010).

2.1 Skýrsla vinnuhóps um afplánun sakhaefra barna

Í júní 2010 var gefin út skýrsla vinnuhóps um afplánun sakhaefra barna. Vinnuhópurinn var skipaður af Rögnu Árnadóttur, þáverandi dóms- og mannréttindaráðherra, og var markmiðið með hópnum að skoða hvernig vistun fanga á aldrinum 15-18 ára væri háttáð. Hópurinn var stofnaður í kjölfar þeirrar þingsályktunar sem samþykkt var á Alþingi þann 16. mars 2009 þess efnis að ríkisstjórnin skyldi gera frumvarp til lögfestingar á Barnasáttmálanum. Hópnum var síðan gert að koma með tillögur að úrbótum sem væru í samræmi við þau skilyrði sem sett eru í c-lið 37. gr. Barnasáttmálans, svo hægt yrði að lögfesta hann. Undanfarin ár hafa nokkrir einstaklingar tekið út afplánun sína á meðferðarheimilum Barnaverndarstofu. Einhver hluti þeirra hefur þó brotið gegn

reglum meðferðarheimilisins og því verið sendir í fangelsi þar sem þeim hefur verið gert að ljúka afplánun sinni (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010).

Hópurinn setur fram þrjár tillögur að nýjum úrræðum þar sem sakhaef börn geta afplánað án þess að vera í návígí við fullorðna fanga. Þessar tillögur eru: sérstakt unglingsfangelsi, sérstök eining í einu af fangelsum landsins og að byggð verði sérstök álma við eitt af meðferðarheimilum Barnaverndarstofu. Vinnuhópurinn telur sérstakt unglingsfangelsi ekki koma til greina vegna mikils kostnaðar fyrir svo fáa einstaklinga (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010).

Að útbúa sérstaka einingu við eitt af fangelsum landsins er talin vera raunhæf hugmynd. Einingin yrði rekin samhliða fangelsinu en einangruð frá öðrum deildum og með sérstöku útvistarsvæði sem lokað yrði öðrum föngum. Kostir þess að útbúa slíka einingu við eitt af fangelsum landsins eru að sama öryggisstig væri í einingunni og er í fangelsinu. Þá yrði auðveldara að halda uppi aga þar sem heimildir til valdbeitinga væru þær sömu og í fangelsinu sjálfu. Einnig væri hægt að samnýta einangrunar- og öryggisklefa með fangelsinu (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010).

Seinni tillagan sem talin er vera raunhæf er að sérstök eining yrði útbúin innan eins meðferðarheimilis Barnaverndarstofu. Einstaklingur sem afplánar á meðferðarheimili á þess kost að afplána í meðferð með öðrum unglungum en ef hann neitar að taka þátt í meðferðinni eða brýtur ítrekað reglur heimilisins er hann vistaður í einingunni. Unglingurinn getur þó ávallt unnið sig aftur upp í að vera vistaður á meðferðardeildinni. Meðfram þessu fyrirkomulagi yrði plássum á neyðarvistun Stuðla fjölgað um tvö eða þrjú þar sem mögulegt væri að vista einstaklinga í gæsluvarðhaldi að lokinni einangrunarvist en barnaverndarnefndir og löggregla geta vistað börn á neyðarvistun vegna afbrota, ofbeldis eða neyslu og er mögulegt að vista þau í allt að 14 daga en plássin þar eru fimm í dag (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010; Stuðlar, e.d.).

Helstu kostir þessarar tillögu eru að aðskilnaður væri frá fullorðnum föngum og hægt væri að nýta þá reynslu sem starfsfólk meðferðarheimilanna býr yfir. Þessi kostur er talinn hafa minni kostnað í för með sér en fyrri tillagan, þar sem gerðar eru minni öryggiskröfur en í venjulegu fangelsi. Ókostir eru þeir að ekki er sama heimild til valdbeitingar og í fangelsum og öryggiskröfur eru minni á

meðferðarheimilum. Ef hættuástand skapast þyrfti að kalla til lögreglu (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010). Með tölfræðilegum upplýsingum er mögulegt að sjá betur hver þörfin er fyrir nýtt úrræði fyrir aldurshópinn sem er til skoðunar og er því rétt að huga að þeim næst.

3. Tölfræði

Til að átta sig betur á því hversu margir einstaklingar á sakhaefisaldri hljóta dóm fyrir brot sín er ekki úr vegi að skoða tölfræðilegar upplýsingar frá hinum ýmsu stofnunum. Sama aldursbilið er ekki að finna í öllum tölfræðigögnunum en niðurstöðurnar ættu þrátt fyrir það að gefa ákveðna mynd af yngsta hópnum sem er sakhaefur. Undanfarin ár hafa ekki margir einstaklingar á aldrinum 15-17 ára hlutið óskilorðsbundna dóma og fengu einungis tveir einstaklingar sem fengu slíkan dóm árið 2009 en sjö árið 2008. Fjöldi 15-17 ára einstaklinga sem hlutu óskilorðsbundinn dóm frá árinu 1986 náði hámarki árið 1993, en þá voru 13 einstaklingar dæmdir til fangelsisrefsingar. Árin 1991 og 2001 var enginn einstaklingur á þessum aldri dæmdur til óskilorðsbundinnar refsingar. Mun fleiri einstaklingar á umræddum aldri hafa fengið skilorðsbundinn dóm á síðustu árum. Á árunum 2000-2009 voru þessir einstaklingar á bilinu 45-68 á hverju ári og árið 1998 voru þeir 98 talsins en 2009 voru þeir 55. Þá voru að jafnaði um tveir tugir einstaklinga sem fengu sektarrefsingu árlega á tímabilinu 2004-2009 (Fangelsismálastofnun, e.d. a).

Árið 2009 frömuðu einstaklingar á aldrinum 15-19 ára flest brot í flokkunum auðgunarbrot, þjófnaðarbrot og innbrot. Þessi aldurshópur er í raun langstærstur brotamanna í þessum flokkum, bæði hjá körlum og konum miðað við aðra aldurshópa. Hlutfall þeirra sem frömuðu auðgunarbrot árið 2009 á aldrinum 15-19 ára var 28%, þjófnaðarbrota var 31% og innbrota var 39% allra brota, þá voru kvenmenn í meirihluta brotamanna á þessum aldri þegar þessir þrír flokkar eru skoðaðir (Ríkislöggreglustjórinn, 2010). Einnig er áhugavert að skoða fjölda þeirra sem kærðir voru árið 2009 á aldrinum 15-17 ára hér á landi. Þegar talað er um kærða einstaklinga er átt við þá sem voru handteknir, fengu stöðu sakbornings eða stöðu þess sem kærður er. Eins og sjá má í töflu 1 voru 695 einstaklingar á aldrinum 15-17 ára, 487 karlar og 208 konur, kærðir árið 2009. Þetta jafngildir um

14% karla og 23% kvenna sem kærð voru (Ríkislöggreglustjórnin, 2011).

Tafla 1. Fjöldi dóma og kæra árið 2009 hjá aldurshópnum 15-17 ára.

Óskilorðsbundnir dómar	2
Skilorðsbundnir dómar	55
Fjöldi kærðra kk	487
Fjöldi kærðra kvk	208
Fjöldi kærðra alls	695

Rannsóknir hafa einnig sýnt að í Bandaríkjum hafa ungar brotamenn framið flest afbrot alveg síðan 1935. Bandaríjamenn undir 18 ára aldri eru 6% allra í landinu en eru 25% allra sem eru handteknir fyrir alvarleg brot og 17% þeirra sem handteknir eru fyrir alla glæpi í landinu (Siegel, 2009).

4. Félagsráðgjöf

Félagsráðgjöf sem fræðigrein má rekja aftur til áranna í kring um 1899 þegar fyrsti unglingsdómstóllinn var stofnaður í Bandaríkjum. Það voru félagsráðgjafar og umbótasinnar sem áttu stóran þátt í stofnun dómstólsins. Fyrsta námskeiðið í félagsráðgjöf var kennt árið 1898 í Columbia háskólanum (Gumz, 2004; National Association of Social Workers, e.d.). Það er því ljóst að starf félagsráðgjafans hefur tengst dómskerfinu og börnum sem komast í kast við lögum um langt skeið. Nú verður fjallað um þá grein innan félagsráðgjafarinnar sem nefnist réttarfélagsráðgjöf.

Réttarfélagsráðgjafar starfa náið með einstaklingum sem hafa leiðst út í afbrot og eru eða hafa verið í afplánun. Réttarfélagsráðgjafar hafa sérhæft sig í að vinna með afbrotamönnum og föngum, ekki síst yngsta aldurshópnum. Einnig vinna réttarfélagsráðgjafar með einstaklingum sem hafa fengið ákærufrestun, reynslulausn og þeim sem eru á skilorði. Þá er rétt að minnast á að réttarfélagsráðgjafar vinna með fjölskyldum þessara hópa (Roberts og Springer, 2007).

4.1 Skilgreiningar á réttarfélagsráðgjöf

Margar skilgreiningar eru til á réttarfélagsráðgjöf og er ekki er úr vegin að fjalla um nokkrar þeirra hér. Ein þeirra er sú að réttarfélagsráðgjöf er sá hluti félagsráðgjafarinnar sem hefur með lögin og dómsvaldið að gera. Þessi sérgrein félagsráðgjafarinnar felur miklu meira í sér en einungis starf með afbrotamönnum á stofnunum þar sem verið er að meta og meðhöndl að færni og ábyrgð þeirra. Víðari skilgreining á réttarfélagsráðgjöf er sú að þetta sé starf félagsráðgjafans sem snýr á einhvern hátt að lagalegum vandamálum og málaferlum, bæði tengdum afbrotamönnum og öðrum borgurum (Roberts og Springer, 2007).

Þá getur starf réttarfélagsráðgjafans tengst aðskilnaði barna frá foreldrum, vanrækslu, forsjársiptingu, dómskerfi unglings og fullorðinna, betrunarvist og meðferð (National Organization of Forensic Social Work, e.d.). Önnur skilgreining var sett fram árið 2005. Hún er sú að réttarfélagsráðgjöf sé tengd lagalegum vandamálum og málaferlum í dómskerfinu. Þá var sett fram skilgreining á hlutverki réttarfélagsráðgjafans, að það væri að gæta hlutleysis og koma með áreiðanlegar upplýsingar og vinna í þverfaglegum teymum með það markmið að brúa bilið milli heilbrigðis- og réttarkerfisins (Roberts og Springer, 2007). Þessar skilgreiningar eiga það sameiginlegt að þær fjalla um að réttarfélagsráðgjafinn starfar í tengslum við dómskerfið og ekki síst með ungu fólk sem hefur brotið gegn lögum. Margar kenningar um afbrot hafa komið fram. Í næsta kafla verða nokkrar kenningar skoðaðar með áherslu á unga brotamenn.

4.2 Starf félagsráðgjafans með börnum sem komast í kast við lögin

Siðareglur landssambands félagsráðgjafa í Bandaríkjunum frá árinu 1967 kveða á um eftirfarandi:

Félagsráðgjafinn þarf að starfa með heiðarleika, samúð, trú á
reisn og virði manneskjunnar, sýna einstaklingunum virðingu
þrátt fyrir að þeir séu mismunandi, skuldbinda sig til þjónustu
og tileinka sér sannindi.

(Farley, Smith og Boyle, 2006).

Félagsráðgjafi sem starfar með unglingum sem afplána dóm sinn þarf að tengjast unglingnum svo hægt verði að hjálpa honum að breyta hegðunarmynstrinu í

samræmi við gildi samfélagsins. Ef félagsráðgjafinn nær að mynda gott samband við unglingsinn eru meiri líkur á að hann fari að tjá sig um tilfinningar sínar og að sjálfstraustið muni styrkast og einnig geta ákveðin persónugildi breyst sem getur orðið til þess að skjólstæðingurinn verður löghlýðinn borgari (Farley o.fl., 2006). Strax í upphafi fyrsta viðtals þarf að taka á móti unglingsnum með hlýju, vinsemd og kurteisi (Marchi, Bradley, Ward, 2009).

Samband félagsráðgjafans við börn sem hafa komist í kast við lögini er mikilvægt framlag félagsráðgjafans. Þetta samband þýðir að hann samþykkir skjólstæðinginn, skilur hann og virðir þannig að einstaklingurinn fer að mynda tengsl við félagsráðgjafann. Hann fer að deila hugmyndum sínum, tilfinningum og vandamálum. Í gegn um hlýju og stuðning er mögulegt að ná fram einhverjum breytingum. Félagsráðgjafinn má ekki vera dæmandi, hann þarf að vera næmur fyrir þörfum einstaklingsins, sýna heiðarleika og virðingu ásamt því að taka tillit til sérkenna skjólstæðingsins þrátt fyrir vafasama hegðun. Á meðan viðtal stendur yfir þarf félagsráðgjafinn að tala við einstaklinginn á afslappaðan og þolinmóðan hátt (Farley o.fl., 2006; Marchi o.fl., 2009).

Þegar félagsráðgjafinn starfar á stofnunum þar sem unglingsar sem afplána dóð eru vistaðir, felst starfið yfirleitt í vikulegum viðtölum við skjólstæðinga sem standa yfir í um klukkustund, þar sem félagsráðgjafinn styður þá í þeirri viðleitni að ná markmiðum sínum. Mikilvægt er að hafa það í huga að einblínt er á meðferð og betrun í stað refsinga. Flestir sem hafa komist í kast við lögini þurfa aðstoð í einhvern ákveðinn tíma og því er ekki nóg að taka eitt eða tvö viðtöl og búast við breytingum. Það getur einnig skipt máli hvenær viðtölin eru tekin svo þau skili sem bestum árangri, svo sem við innritun, þegar neyðartilvik koma upp, áður en einstaklingur er láttinn laus úr afplánun og í eftirmeðferð (Farley o.fl., 2006). Hér á eftir verður leitast við að skoða kenningar um afbrotahegðun og hvernig má koma í veg fyrir hana.

5. Afbrotahegðun

5.1 Kenningar

Þegar ástæður fyrir afbrotum ungmenna eru skoðaðar er ekki úr vegi að skoða

nokkrar þeirra fjölmörgu kenninga sem settar hafa verið fram um afbrotahegðun. Klassíski skólinn í afbrotastræðinni þróaðist með því að eina útskýringu mannlegrar hegðunar væri hægt að finna í manninum sjálfum. Upphaf skólans má rekja til kenninga Ítalans *Cesare Beccaria* og Englendingsins *Jeremy Bentham* (Bynum og Thompson, 2002; Siegel, 2009). Þeir sem aðhylltust klassísku skólann sögðu manneskjuna vera röksama skynsemiveru sem hefði stjórн á aðgerðum og örlögum sínum. Litið var svo á að brotamaðurinn bæri fulla ábyrgð á hegðun sinni. Refsingar voru taldar við hæfi í mörgum tilvikum og við flestum brotum af því að afbrot voru talin afleiðing frjáls vilja og framin með fullri meðvitund og ákvörðun. Klassíski skólinn greindi ekki skýrt á milli afbrotta barna og þeirra sem fullorðnir voru. Þeir sem aðhylltust nýklassísku skólann héldu því hins vegar fram að ekki væru allir eins skynsamir og persónulega ábyrgir fyrir hegðun sinni. Afleiðingar þessarar kenningar voru að dómarar fengu ákveðið ákvörðunarfrelsi þegar dæma átti í málum ungra brotamanna, geðsjúkra og þeirra sem lenu í óvenjulegum aðstæðum sem gátu dregið úr ábyrgð einstaklingsins. Nálganir klassísku og nýklassísku skólanna hafa þó verið gagnrýndar fyrir að horfa framhjá því hversu stór áhrifavaldur félagsleg öfl geta verið í mótu mannlegrar hegðunar, þar með talinni afbrotahegðun. Líta þarf til þátta eins og fátaektar, aðskilnaðar og félagslegrar stöðu ásamt fleiri atriðum (Bynum og Thompson, 2002).

Afbrotastræðingurinn Travis Hirschi gerði rannsókn þar sem hann prófaði kenningu um félagsleg tengsl (*e. Social Bond Theory*) en hún fjallar um að sterkt tengsl við vini og fjölskyldu hafi þau áhrif að minni líkur séu á því að einstaklingar brjóti gegn lögum. Hirschi skoðaði 4000 framhaldsskólanema í Kaliforníu og niðurstöður voru þær að þeir einstaklingar sem tengdust foreldrum sínum sterkum böndum voru ólíklegri til að brjóta gegn lögum. Þeir sem tengdust foreldrum sínum illa voru líklegri til að þróa með sér afbrotahegðun. Margt benti einnig til þess að hegðun þeirra sem sóttust eftir góðri menntun og sleptu því að drekka áfengi yrði hefðbundnari og eftir því sem námið var stundað af meiri alvöru voru minni líkur á því að einstaklingurinn tæki þátt í afbrotum. Óæskileg hegðun á borð við reykingar og áfengisneyslu benti til þess að einstaklingarnir myndu leiðast út í afbrot (Siegel, 2009).

5.2 Rannsóknir um afbrot og refsingar

Niðurstöður fjölmargra rannsókna hafa sýnt að börn sem komast í kast við lögin eiga oft við sálræn, vitsmunaleg og tilfinningaleg vandamál að stríða. Slíkt getur leitt til hegðunarvandamála, geðsjúkdóma, lágrar greindar, námsörðugleika, neysluvandamála, sjálfskaðandi hegðunar, tilrauna til sjálfsvígs, þátttöku í klíkum og árásargjarnrar hegðunar (Marchi o.fl., 2009).

Margt bendir til þess að refsingar hafi slæm áhrif á börn og unglings. Refsingin getur haft þau áhrif að afbrotaferill heldur áfram og hafi niðurbrjótandi áhrif á þroskaferil einstaklingsins. Samfélagið gerir þó sífellt meiri kröfur um að unglungum sé refsað (Currie og Covell, 1998). Refsingin sem slík er skaðleg en er einungis réttlætanleg ef hún kemur í veg fyrir meiri illsku en hún skapar (Siegel, 2009).

Þegar ungmannun er refsað hefur það oft takmörkuð áhrif á þau. Fangelsun og harðir dómar breyta engu um varðandi það hvort ungmannið haldi áfram að brjóta gegn lögum og í sumum tilvikum aukast líkur á því að ungmannið haldi áfram í afbrotum. Skoðun margra er þó sú að því harðari sem refsingin er, þeim mun minni líkur ættu að vera á því að einstaklingurinn haldi áfram á afbrotabrautinni. Kanadískar rannsóknir hafa sýnt að alvarleiki refsinga hafi ekki minnkandi áhrif á glæpatíðni í samféluginu. Einnig hefur afbrotafræðingurinn James McGuire hjá Háskólanum í Liverpool sýnt fram á það með rannsóknum sínum að þegar unglungum er refsað dregur refsingin ekki úr því að barnið haldi áfram í afbrotum. Hins vegar hafa sérstaklega hönnuð úrræði fyrir unglings betri áhrif á þá og getur dregið úr áframhaldandi afbrotum. Þrátt fyrir þetta eru refsingar oft nauðsynlegar til verndar samféluginu þó svo þær komi ekki í veg fyrir afbrot í framtíðinni. Önnur rannsókn sem gerð var af *Lloyd, Mair og Hough* hefur sýnt það að afplánun í fangelsi, samfélagsþjónusta og skilorð hafa engin teljandi áhrif á hvort fleiri brot verða framin seinna. Enn önnur rannsókn sem *Gendreau, Goggin og Cullin* gerðu hefur sýnt það að lengd fangelsisdóms hefur einnig mjög lítil áhrif á hvort einstaklingurinn hættir afbrotum. Þó svo dómurinn sé langur hefur það lítil áhrif á afbrotahegðun í framtíðinni (Becroft, 2004).

Margrét Sæmundsdóttir sýndi fram á það í MS ritgerð sinni, þar sem hún rannsakaði áhrifamátt refsinga á unga karlmenn, að 70% þeirra sem voru 17 ára og

yngri þegar þeir fengu dóm, fengu aðra refsingu seinna meir og 57% karlmannna á aldrinum 18-19 ára, fengu annan dóm. Meðallengdin frá skilorðsbundna refsidóminum og þar til ný refsing var kveðin upp voru 360 dagar (Margrét Sæmundsdóttir, 2007). Nú verður skoðað hvernig má koma í veg fyrir óæskilega hegðun hjá unglungum.

5.3 Að koma í veg fyrir óæskilega hegðun

Margt þarf að hafa í huga þegar koma á í veg fyrir afbrotahegðun hjá börnum og unglungum. Við þurfum að þekkja til einstaklingsins, fjölskyldu hans, þess félagslega umhverfis og samfélagsins í kringum unglunginn sem hefur áhrif á hegðun hans. Þá þurfum við að þekkja til þeirra glæpa sem unglungar fremja ásamt því að þekkja þær aðferðir sem skila bestum árangri í að koma í veg fyrir þessa hegðun eins fljótt og hægt er. Rannsóknir hafa sýnt að samskipti foreldra og barna geta haft mikil áhrif á það hvort börnin leiðast út í afbrot seinna meir. Auk þess getur fyrirkomulag refsinga aukið eða dregið úr líkum þess að þau leiðist út í afbrot eða þróa með sér andfélagslega hegðun. Sérstök námskeið hafa verið haldin þar sem foreldrar læra að hafa samskipti við börnin sín. Fjölskyldan er svo mikilvæg í sambandi við glæpi unglings og hefur þjálfun foreldra leitt til marktækra breytinga í hegðun unglinganna. Rannsókn (Patterson) hefur sýnt að ef foreldrar tuða mikið eða hafa í hótunum við börnin sín, þá er líklegra að börnin læri að stjórna með óæskilegri hegðun (McCord, Widom, og Crowell, 2001).

Þá hafa langtímarannsóknir sýnt að lélegt gáfnafar, slakur námsárangur, rýr orðaforði og takmörkuð munnleg tjáning eru allt þættir sem geta bent til þess að unglungar leiðast út í afbrot seinna meir. Lakleg hugræn færni er talin tengjast því að einstaklingurinn þróar með sér óæskilega hegðun. Óæskileg hegðun sem á sér stað á yngri árum barnsins getur hins vegar leitt til lágrar greindarvísitölu. Slæm hegðun í skóla getur einnig gefið vísbendingar um það hvernig hegðun einstaklings muni halda áfram að þróast út í glæpa- og afbrotahegðun síðar. Slakur námsárangur og takmörkuð tengsl við skólann geta haft þau áhrif á einstaklinginn að hann hættir að mæta í kennslustundir og þar með eykst sá tími sem hann hefur til að taka þátt í óæskilegum athöfnum (McCord o.fl., 2001).

Íslenskar rannsóknir hafa einnig staðfest að unglungar sem hafa veik tengsl

við stofnanir samfélagsins, verja litlum tíma með fjölskyldu, hafa slæleg tengsl við skólann og taka varla þátt í tómstundum eða íþróttum eru líklegri til að beita ofbeldi og taka þátt í afbrotum. Þá aukast líkurnar á því að einstaklingarnir taki þátt í afbrotum þegar þeir eiga vini í slíkum athöfnum og unglingsurinn neytir vímuefna (Hildigunnur Ólafsdóttir og Ragnheiður Bragadóttir, 2007).

6. Úrræði sem eru fyrir hendi í dag

6.1 Almennt

Á Íslandi er ýmislegt gert til að sporna við því að unglingar sé vistaðir í fangelsi. Nokkur úrræði eru til staðar sem hægt er að nýta fyrir þá einstaklinga sem hafa gerst brotlegir gegn lögum og hafa náð sakhaefisaldri. Þar má nefna sáttamiðlun, afplánun á vegum Barnaverndarstofu, samfélagsþjónustu ásamt því að notast er við ákærufrestun og skilorðsbundna dóma. Hér verður einnig fjallað um svokallaða fjölkerfameðferð eða MST.

6.2 Sáttamiðlun

Hugtakið uppsyggileg réttvísi er ákveðin hugmyndafræði sem snýr að því að ná sáttum milli brotamanns og brotaþola eftir að afbrot hefur verið framið og er sáttamiðlun sú aðferð sem notuð er við framkvæmdina (Sátt – félag um sáttamiðlun, e.d. a; Innanríkisráðuneytið, 2006). Með þessari aðferð er reynt að bæta tjón þess sem orðið hefur fyrir því, ásamt því að brotamanni er gert að líta í eigin barm og vera ábyrgur gjörða sinna. Brotin sem koma til greina geta beinst gegn einstaklingum, stofnunum og samféluginu. Brotaboli, brotamaður og samfélagið leitast við að ná lausn á málínunni í sameiningu, sem felur í sér sættir og bætur (Dóms- og kirkjumálaráðuneytið, 2004). Þar sem málsaðilar taka sjálfviljugir þátt í sáttamiðluninni er þeim frjálst að hætta þátttöku hvenær sem er, áður en sátt hefur náðst (Ingibjörg Bjarnardóttir, 2005).

Sáttamiðlun hefur verið notuð við meðferð mála ósakhæfra barna frá árinu 2001 en Íslendingar voru mun seinni af stað með það úrræði en hinari Norðurlandabjóðirnar. Tilraunaverkefni var sett á laggirnar um notkun sáttamiðlunar hér á landi þann 1. október 2006 og stóð það til ársins 2008. Verkefnið byrjaði hjá lögreglustjóranum á höfuðborgarsvæðinu og var síðan fært

smátt og smátt til annarra embætta þangað til það náði til alls landsins. Af þeim 95 málum sem vísað var til sáttamiðlunar á tilraunatímabilinu, náðist sátt í öllum málunum. En tveir sáttasamninganna voru ekki efndir og fóru þau mál því réttarleiðina. Einstaklingar á aldrinum 15-17 ára voru tæplega þriðjungur, eða 28% þátttakenda. Almennt var talið að verkefnið hefði gengið vel og voru 78% allra þátttakanda sáttir eða mjög sáttir við þá málsmeðferð sem þeir fengu og voru rúmlega 84% ánægðir eða mjög ánægðir með niðurstöðu sáttarfundarins. Nefndin sem sá um verkefnið lagði til að sáttamiðlun yrði gerð að hluta íslenska réttarkerfisins, sem hefur ekki beinlínis verið gert en nú þegar er þess getið í b-lið 146. gr. laga um meðferð sakamála að hægt sé að komast hjá saksókn ef brotamaður og brotaboli komast að samkomulagi sem sakborningur hefur efnt. Sáttamiðlun kemur hvergi fyrir í lögum en nefndin mælir eindregið með því að ákvæðum um sáttamiðlun verði bætt inn í lög um meðferð sakamála eða að sett yrðu sérlög um sáttamiðlun svo úrræðið festist betur í sessi. Fyrirmynnd sáttamiðlunar á Íslandi kemur frá Noregi en þar er boðið upp á sáttamiðlun fyrir dómi í sérstökum einkamálum og eru dómarar sáttamenn þar (Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið, 2010; Lög um meðferð sakamála nr. 88/2008).

Grundvallarhugmyndir að baki sáttamiðlunar eru þær að gerandi og brotaboli eru leiddir saman og geta sjálfir unnið að lausn málsins og náð sáttum (Guðfinna Jóhanna Guðmundsdóttir, 2005). Hagsmunir brotabola eru ávallt í fyrirrúmi þó svo að einnig sé litið á hagsmuni geranda og samfélagsins í heild. Gerandi er leiddur á rétta braut og reynt er að koma í veg fyrir að hann fremji aftur afbrot. Meðferð mála tekur skemmri tíma og ekki er notast við refsivörslukerfið (Dóms- og kirkjumálaráðuneytið, 2004). Til að sáttamiðlun geti átt sér stað þarf jafnan að uppfylla ákveðin skilyrði, svo sem að brotaboli og brotamaður samþykki báðir að taka þátt í ferlinu og brotið falli undir ákveðna brotaflokka sem getið er til um í almennum hegningarlögum. Þessi brot geta verið þjófnaður, gripdeild, húsbrotr, hótanir, eignaspjöll, minniháttar líkamsárás, nytjastuldur og minniháttar brot gegn valdstjórninni (Umboðsmaður barna, 2010; Innanríkisráðuneytið, 2006).

Helstu kostir sáttamiðlunar eru að henni fylgir ávinningur fyrir brotamann, brotabola og samfélagið. Sá ávinningur sem brotamaður hefur vegna sáttamiðlunar er að málínu lýkur þarna og er líklegra að aðferðin hafi meiri

varnaráhrif á brotamanninn heldur en hinar venjubundnu aðferðir. Aðilar málsins hafa nokkuð frjálsar hendur um málalok og gera með sér samkomulag sem bæði brotaþoli og brotamaður eru samþykkir. Það er einnig mikill kostur fyrir brotamanninn að ef málið er leyst með sáttamiðlun leiðir brotið ekki til saksóknar og fer ekki á sakaskrá aðila (Innanríkisráðuneytið, 2006; Dóms- og kirkjumálaráðuneytið, 2004).

Áviningur fyrir brotaþola er sá að hann hefur beina aðild að því hvernig málinu verður lokið og fær ákveðið hlutverk í sáttamiðlunarferlinu. Þá getur það að hitta brotamanninn og tjá sig við hann hjálpað til við bata brotaþolans ef brotið hefur haft slæm áhrif á hann. Sáttamiðlun getur hjálpað einstaklingnum að komast yfir ótta, hræðslu og tilfinningalega röskun sem kann að hafa myndast. Segja má að gætt sé betur að hagsmunum brotaþolans þegar þessi aðferð er notuð heldur en við almenna meðferð sakamála. Áviningurinn fyrir samfélagið í heild er að ábyrgðin færst yfir á einstaklinga sem eiga hlut að máli og flýtir því fyrir meðferð mála og ákveðinn þungi er tekinn af ákæruvaldinu. Þá er sáttamiðlun sérstaklega hentug aðferð þegar ungmenni á aldrinum 15-21 árs eiga í hlut. Það er brugðist við brotinu á uppbyggilegan hátt og unglingsum er gert kleift að standa frammi fyrir afleiðingum brota sinna og fær tækifæri til að axla ábyrgð. Sáttamiðlun þykir hafa aukin varnaðar- og uppedisáhrif á ungmennin sem brotið hafa gegn lögum (Innanríkisráðuneytið, 2006; Hildigunnur Ólafsdóttir og Ragnheiður Bragadóttir, 2007).

Sáttamenn þurfa að búa yfir ákveðinni lífsreynslu og þroska ásamt þekkingu og hæfileika til að aðstoða aðra (Dóms- og kirkjumálaráðuneytið, 2004). Þeir eru í mörgum tilvikum lögreglumenn sem hlotið hafa þjálfun í sáttamiðlun (Innanríkisráðuneytið, 2006). Félagsráðgjafar geta einnig verið sáttamenn og tengist sáttamiðlun þeim grunnhugsunum sem félagsráðgjöf byggist á. En segja má að þær séu lýðræðisleg nálgun, virðing fyrir rétti einstaklingsins til sjálfsákvörðunar og þátttaka í meðferð eigin mála (Sátt – félag um sáttamiðlun, e.d. b). Sáttamaður ákveður hvar sáttarfundurinn fer fram og skal þess gætt að hann sé í nálægð við brotaþola og geranda. Fundurinn getur til dæmis farið fram á lögreglustöð, í skóla, félagsmiðstöð eða hjá félagsþjónustu. Ef sættir nást að sáttafundur loknum skal gera skriflegt samkomulag um sættirnar. Ef sættir nást ekki sendir sáttamaðurinn

kæruna aftur til ákæranda sem tekur málið þá til viðeigandi meðferðar (Innanríkisráðuneytið, 2006).

6.3 Afplánun í úrræðum á vegum Barnaverndarstofu

Fangelsismálastofnun getur tekið ákvörðun um það hvort einstaklingur sem hefur fengið dóm taki út afplánun sína á sérstakri heilbrigðis- eða meðferðarstofnun, sbr. 15. gr. laga um fullnustu refsinga (Lög um fullnustu refsinga nr. 49/2005).

Fangelsismálastofnun og Barnaverndarstofa gerðu með sér samkomulag árið 1998 þar að lútandi að mögulegt sé að vista einstaklinga undir 18 ára aldri sem hafa hlutið óskilorðsbundinn fangelsisdóm á einu af meðferðarheimilum Barnaverndarstofu (Fangelsismálastofnun, e.d. b; Umboðsmaður barna, e.d. a). Fangar undir 18 ára aldri yrðu þá vistaðir á meðferðarheimili þar sem fer fram sérhæfð meðferð. Er þetta fyrirkomulag til að vernda unglingsana og talið þeim fyrir bestu (Barnaverndarstofa og Fangelsismálastofnun, 1999). Í rannsókn sem Íris Eik Ólafsdóttir gerði var spurt hvar væri viðeigandi að vista unglings á aldrinum 15-18 ára sem brotið hafa gegn lögum. Mikill meirihluti þátttakenda, eða 84% sögðu að vista skyldi unglings á viðeigandi stofnunum, svo sem á vegum Barnaverndarstofu en einungis 3% vildu að unglingsar yrðu vistaðir í fangelsum (Íris Eik Ólafsdóttir, 2010).

Fangelsismálastofnun er heimilt að veita fanga leyfi til að búa á sérstakri stofnun eða heimili sem gerður hefur verið samningur við og er undir eftirliti, sbr. 24. gr. laga um fullnustu refsinga. Ætla má að meðferðarheimili Barnaverndarstofu falli undir þetta ákvæði. Þá ber Fangelsismálastofnun að tilkynna Barnaverndarstofu þegar stofnuninni berst óskilorðsbundinn dómur vegna einstaklings undir 18 ára aldri. Barnaverndarstofa kannar þá möguleika á því að vista einstaklinginn á einu af meðferðarheimilum hennar, en vilji dómþola verður þó alltaf að vera til staðar. Ef mögulegt er að vista einstaklinginn á meðferðarheimili hefur Barnaverndarstofa samband við viðkomandi barnaverndarnefnd um afstöðu hennar til málsins. Barnaverndarstofa tekur ákvörðun um það á hvaða meðferðarheimili einstaklingur er vistaður og gilda sömu reglur um þessa einstaklinga og aðra unglings sem vistaðir eru á meðferðarheimilinu, ásamt sérreglum sem Fangelsismálastofnun setur umræddum

einstaklingi. Áður en einstaklingur byrjar afplánun sína á meðferðarheimili þarf að liggja fyrir samningur við hann og forsjáraðila hans um afplánun á heimilinu í minnst sex mánuði. Fanganum verður kynnt hvað felist í því að vera í meðferð og hvaða reglur gilda um meðferðina. Þá er fanganum gert ljóst að ef hann brýtur af sér gegn þeim reglum sem honum eru settar eða hann strýkur, getur Fangelsismálastofnun ákveðið að hann ljúki afplánun sinni í fangelsi, sbr. 25. gr. laga um fullnustu refsinga. Þá getur Barnaverndarstofa tekið ákvörðun um að unglingsum sem afplánar á meðferðarheimili og nær 18 ára aldri áður en dómur hefur klárast geti lokið afplánun sinni á heimilinu ef eftirstöður dómsins eru ekki lengri en sex mánuðir (Barnaverndarstofa og Fangelsismálastofnun, 1999; Lög um fullnustu refsinga nr. 49.2005). Það er þó staðreynd að þessi möguleiki er ekki notaður í ríkum mæli. Má nefna í því sambandi að hlutfall þeirra sem afplánuðu á meðferðarheimili af öllum afplánunarföngum utan fangelsis var 0,8% árið 2007, 0,2% árið 2008 og 0,1% árið 2009 (Ríkisendurskoðun, 2010).

6.4 Samfélagsþjónusta

Samfélagsþjónusta hefur verið notuð hér á landi síðan 1995 en var lögfest sem varanlegt úrræði árið 1998. Dómstólar dæma einstaklinga ekki í samfélagsþjónustu heldur er samfélagsþjónustan úrræði sem stjórnvöld geta beitt við fullnustu óskilorðsbundinna dóma (Hildigunnur Ólafsdóttir og Ragnheiður Bragadóttir, 2007). Samfélagsþjónusta getur komið í stað afplánunar í fangelsi og er sú vinna unnin launalaust í ákveðinn tíma. Helstu kostir samfélagsþjónustunnar eru að brotamaðurinn getur haldið sambandi sínu við fjölskyldu ásamt því að geta stundað vinnu sína eða nám samhliða afplánunni. Samfélagsþjónusta felst í líknar- og hjálparstörfum sem nýtast brotamanninum og hafa góð áhrif og uppeldislegt gildi á þann sem stundar vinnuna. Talsverður fjöldi tekur út afplánun sína með samfélagsþjónustu í stað fangelsisvistar, til að mynda voru þeir einstaklingar sem tóku út refsingu sína í samfélagsþjónustu í stað óskilorðsbundinnar fangelsisvistar 79 talsins árið 2008 og fjöldi þeirra sem tók út dóm sinn í samfélagsþjónustu í stað vararefsingar árið 2008 var 159 (Fangelsismálastofnun, e.d. c).

Sá sem hefur hlotið allt að sex mánaða óskilorðsbundinn dóm hefur kost á því að taka dóm sinn út með samfélagsþjónustu í stað þess að afplána í fangelsi,

sbr. 1. mgr. 27. gr. laga um fullnustu refsinga (Lög um fullnustu refsinga nr. 49/2005).

Samfélagsþjónusta hefur ekki verið notuð sérstaklega fyrir unga brotamenn en fyrirkomulagið hentar illa fyrir ungmanni sem komast í kast við lögin eins og staðið er að henni í dag. Ástæðan er sú að ungligar eru ekki dæmdir til óskilorðsbundinnar fangelsisvistar nema öll önnur úrræði hafi verið reynd áður. Samfélagsþjónusta gæti nýst sakhaefum börnum betur ef dómari hefði heimild til að dæma einstaklinga til að vinna samfélagsþjónustu í stað þess að taka út skilorðsbundinn fangelsisdóm (Umboðsmaður barna, 2010; Ungdomskriminalitet I Norden, 2000). Samkvæmt Fangelsismálastofnun gerist það einu sinni til tvisvar sinnum á ári að unglingum sé gert að afplána með samfélagsþjónustu. Þegar ungligar eiga í hlut er mat ekki eins strangt á því hvort þau uppfylli skilyrði samfélagsþjónustunnar, til dæmis um skilafrest og eðli brots. Reglan er sú að viðkomandi sæki viðtalsmeðferð við hæfi og er sú meðferð hluti samfélagsþjónustunnar. Þá er valinn vinnustaður sem hentar og getur sinnt unglingnum vel ásamt því að reynt er að vera í góðu sambandi við foreldra hans. Það er í samræmi við evrópskar fangelsisreglur að meðhöndla börn með mildari hætti en eldri afbrotamenn (Halldór Valur Pálsson, munnleg heimild 15. apríl 2011).

Þá hefur Margrét Sæmundsdóttir komist að þeirri niðurstöðu að þeir sem afplána í samfélagsþjónustu eru marktækt ólíklegri til að halda áfram í afbrotum en þeir sem afplána í fangelsi. Þeir sem afplána í samfélagsþjónustu í lengri tíma eru hins vegar jafnlíklegir til ítrekunar og þeir sem afplána í skemmri tíma (Margrét Sæmundsdóttir, 2007).

6.5 Ákærufrestun

Heimilt er að fresta ákæru ungmannna á aldrinum 15-21 árs um tiltekinn tíma þegar einstaklingur hefur játað brot sitt, sbr. 56. gr. almennra hegningarlaga. Þegar ákæru er frestað skal skilorðstíminn vera að minnsta kosti eitt ár og að hámarki fimm ár. Samkvæmt 3. mgr. 57. gr. sömu laga má setja ákveðin skilyrði til viðbótar því að annað brot verði ekki framið. Það er til að mynda hægt að setja skilyrði um að aðili sæti umsjón stofnana eða hælis ef hann á við áfengis- eða vímuefnavanda

að stríða og þarf að venja hann af þeirri fíkn.

Meirihluti þeirra sem hljóta ákærufrestun hafa ekki náð 18 ára aldri þegar ákærufrestun hefst og er markmiðið með þessari frestun oft að gefa einstaklingnum færi á því að skoða hvað hann hafi gert rangt svo hann haldi ekki áfram á sömu braut. Algengt er að ákærufrestun sé beitt við þjófnaðar- og auðgunarbrotum. Ef einstaklingur brýtur ákveðin skilyrði á tímanum er leyfilegt að taka mál hans upp aftur (Fangelsismálastofnun, e.d. d).

Fjöldi ákærufrestana sem berast Fangelsismálastofnun á ári hverju er mjög á reiki og var fjöldi þeirra allt frá 29 og upp í 139 á árunum 1989-2006, en flestar ákærufrestanir voru árið 1998 og fæstar ákærufrestanir voru árið 2004 (Fangelsismálastofnun, e.d. d; Almenn hegningarlög nr.19/1940).

6.6 MST fjölkerfameðferð

MST (*e. Multisystemic Therapy*) er svokölluð fjölkerfameðferð sem hefur verið í boði á Íslandi síðan árið 2008. Á Barnaverndarstofu starfa tvö meðferðarteymi sem sjá um MST og hefur annað þeirra starfað síðan í nóvember 2008 og hitt síðan í mars 2010. Félagsráðgjafar eru meðal þeirra stéttar sem starfa í teymunum. Fjölkerfameðferðin beinist mikið að fjölskyldum unglings með hegðunarvanda þar sem hegðunin er orðin það alverleg að vistun unglings á stofnun fyrir utan heimili kemur til greina. Landsmarkmið MST á Íslandi hafa verið sett og eru að unglungur búi heima hjá sér, brjóti ekki gegn lögum, neyti ekki vímuefna, noti ekki hótanir eða ofbeldi og sæki skóla eða vinnu (Barnaverndarstofa, 2010; Barnaverndarstofa, e.d.; Barnaverndarstofa, 2003). Fjölkerfameðferðin fer fram á heimili fjölskyldunnar og er unnið að því að efla styrkleika kerfanna í kringum unglinginn. Þessi kerfi eru fjölskyldan, félagar, skóli og umhverfi unglingsins. Meðferðin sjálf stendur yfir í 3-5 mánuði en markmiðið er þó að meðferðin leiði til áframhaldandi árangurs að meðferð lokinni. MST byggir á þremur meginstoðum; þær eru leiðbeinandi fjölskyldumeðferð, atferlismótun og hugræn atferlismeðferð. Lögð er mikil áhersla á stuðning til unglingsins frá foreldrum hans og reynt að auka samheldni og bætt samskipti þeirra á milli. Yfirmarkmið meðferðarinnar eru ákveðin í samráði við unglinginn, foreldra, skóla og barnaverndarstarfsmenn. Í hverri viku er metið hvaða hindranir eru á veginum og hvaða markmiðum hefur

verið náð. Þá eru skoðuð þau markmið sem stefnt er á að vinna að fyrir næstu viku (Steinunn Bergmann, 2009).

Árangurinn af MST var nokkuð góður sex mánuðum eftir að úrræðið hafði verið tekið í notkun, en þá höfðu 16 fjölskyldur farið í gegnum MST meðferð. Mikil aukning var á því að unglingsar sóttu skóla eða vinnu eftir að meðferð var lokið, einnig hafði dregið úr því að unglingsarnir kæmust í kast við lögin fyrir og eftir meðferðina, þá minnkaði ofbeldi og hótanir til muna að meðferð lokinni (Steinunn Bergmann, 2009). Þó svo að fáar fjölskyldur hafi lokið MST meðferð á fyrstu sex mánuðunum má sjá að árangur af henni er nokkuð góður og getur MST veitt unglingsnum aðstoð áður en hann leiðist út í frekari afbrot eða fer að sýna óæskilegri hegðun (Barnaverndarstofa, 2003). Hér á eftir verður skoðað hvernig fullnusta refsinga er háttað í nokkrum löndum til samanburðar.

7. Samanburður við önnur lönd

Almennt

Fullnusta refsinga getur verið mjög ólík milli landa. Hér verður skoðað hvernig fullnusta refsinga sakhaefra barna fer fram í nokkrum löndum. Þau lönd sem verða skoðuð auk Íslands eru hin Norðurlöndin; Danmörk, Noregur, Finnland og Svíþjóð. Þessi lönd hafa verið þekkt fyrir velferðarkerfi sín og hafa oft verið fyrirmundarríki Íslands, þá sérstaklega Svíþjóð (Stefán Ólafsson, 1999). Einnig verða löndin Kanada og Nýja-Sjáland skoðuð. Nýja-Sjáland er talið líkjast Íslandi á margan hátt, meðal annars voru nýsjálensku lögin höfð sem fyrirmund af lögnum um almannatryggingar árið 1947 (Stefán Ólafsson, 1999). Kanada varð fyrir valinu vegna þess að Kanadamenn eru jafnan taldir standa framarlega í réttarvörslu- og fangelsismálum, sérstaklega með tilkomu nýrra laga um refsingar ungra afbrotamanna árið 2003 (Department of Justice, 2009; Makarenko, 2007). Sjá má yfirlitstöflu að umfjöllun lokinni á blaðsíðu 32, sem sýnir samanburð milli landanna á þeim fullnustuúrræðum sem standa ungmennum til boða, ásamt því hver sakhaefisaldurinn er í þessum löndum.

7.1 Ísland

Á Íslandi er ekkert sérstakt unglingsfangelsi en skv. 14. gr. laga um fullnustu

refsinga líta til ungs aldurs þegar ákvæðið er í hvaða fangelsi einstaklingur skal afplána. Stjórnvöld á Íslandi leggja sig fram við að finna önnur úrræði en fangelsi þegar einstaklingar undir 18 ára aldri eiga í hlut (Ungdomskriminalitet i Norden, 2000) og er það í samræmi við c-lið 37. gr. Barnasáttmálans þar sem talað er um að einstaklingar undir 18 ára aldri skulu ekki vera vistaðir með eldri föngum nema það sé barninu fyrir bestu. Þrátt fyrir það eru börn yngri en 18 ára vistuð í fangelsum með fullorðnum í einhverjum tilvikum (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010).

Á Íslandi hefur aldrei verið unglingsdómstóll, líkt og þekkist annars staðar í heiminum, þar sem dæmt er í málum sakhaefra barna sem gerast brotleg gegn lögum. Auk þess hefur aldrei verið sérstakt unglingsfangelsi hér á landi. Í 43. gr. almennra hegningarlaga var áður að finna heimild til að ákveða með reglugerð að fangar sem hlotið höfðu fangelsisdóm undir 22 ára aldri ætti að vista í sérstöku fangelsi eða fangelsisdeild og látnir sæta annarri meðferð en aðrir fangar. Þá átti að leggja meiri áherslu á að efla andlegan og líkamlegan þroska með kennslu, líkamsrækt og útivinnu. Einnig átti að kenna föngunum ýmsar atvinnugreinar sem þeir gætu stundað að afplánun lokinni. Reglugerðin var hins vegar aldrei gefin út og féll ákvæðið úr gildi með tilkomu laga nr. 48/1988 (Benedikt Bogason o.fl., 1999).

Unglinga sem hlotið hafa dóm er heimilt að vista á einu af meðferðarheimilum Barnaverndarstofu eins og þegar hefur verið farið yfir, sbr. samning milli Barnaverndarstofu og Fangelsismálastofnunar (Fangelsismálastofnun, e.d. d). Undanfarin ár hafa að meðaltali 0-3 einstaklingar á aldrinum 15-18 ára fengið óskilorðsbundinn dóm (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010).

7.2 Noregur

Sakhæfisaldur í Noregi er sá sami og á Íslandi, eða 15 ára. Heimilt er að dæma einstaklinga á aldrinum 15-18 ára til fangelsisvistar og í gæsluvarðhald í undantekningartilvikum. Jafnan sitja á bilinu tveir til tíu fangar undir 18 ára aldri í fangelsum í Noregi. Áhersla er lögð á að fangelsisvist hafi sérstaklega slæm áhrif á börn og fyrirbyggjandi áhrif séu lítil. Börn eru einungis vistuð í fangelsum ef þau ógna samféluginu. Alltaf skal hafa það að leiðarljósi sem er barninu fyrir bestu og

nota skal þau úrræði sem eru í boði fyrir börn. Sem dæmi mætti nefna vistun á sérstaklega útbúnum stofnunum fyrir börn sem gerst hafa brotleg gegn lögum í stað fangelsis (Kriminalomsorgen, e.d. a). Einnig geta ungir fangar fengið skilorðsbundinn dóm. Í Noregi eru engin unglingsfangelsi en í norsku fangelsislögunum segir að taka skuli tillit til aldurs áður en tekin er ákvörðun um það í hvaða fangelsi einstaklingurinn skal afplána (Ungdomskriminalitet I Norden, 2000; Wormer, 2008; Kriminalomsorgen, e.d. b).

Þegar einstaklingar á aldrinum 15-18 ára eru settir í gæsluvarðhald eru þeir aðskildir frá öðrum föngum í viðkomandi fangelsi (Wolf, Blomquist, Huq, Kovacs, Williamson og Lauritzen, 2004). Sérstaklega er horft til ungs aldurs þegar ungir fangar eru vistaðir í fangelsum og tekið mið af þörfum þeirra (Kriminalomsorgen, e.d. a). Sú skoðun gildir jafnan að það þurfi að hjálpa ungu föngunum í stað þess að refsa þeim (Wolf o.fl., 2004) og reynt er að komast hjá því að unglingsar hafi samskipti við forherta glæpamenn. Við val á stað þar sem afplánun er tekin út er þörfum einstaklingsins gefinn gaumur svo hann geti haldið nauðsynlegum tengslum við umhverfi sitt ásamt því að eiga möguleika á að stunda tómstundir og þá meðferð sem er í boði. Nokkur fangelsi í Noregi bjóða upp á nám, en slík þjónusta hentar ungum föngum sérstaklega vel. Fangelsisstofnuninni sem vistar unga fangann ber skylda til að koma í veg fyrir að vistin hafi slæm áhrif á hann. Á heildina litið afplána fáir einstaklingar á aldrinum 15-18 ára dóma sína í fangelsi í Noregi en þrátt fyrir það voru afbrot einstaklinga undir 18 ára aldri 7,4% allra skráðra afbrota í Oslo árið 2009. Einstaklingum undir 18 ára aldri eru oft boðin önnur úrræði á vegum félagslega kerfisins eða þeir eru dæmdir til að taka dóminn út með öðrum hætti en í fangelsi (Ungdomskriminalitet I Norden, 2000; (Bergengen o.fl., 2010; Wormer, 2008).

Norðmenn voru fyrstir Norðurlandaþjóðanna til að setja af stað tilraunaverkefni í sáttamiðlun árið 1981 og voru þeir einnig fyrstir norrænna ríkja að setja sérlög um sáttamiðlun. Mögulegt hefur verið að beita sáttamiðlun í sakamálum og einkamálum í Noregi. Úrræðið er aðallega notað í minniháttar málum þegar ungmenni eiga í hlut (Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið, 2010). Dómsmálaráðuneytið í Noregi hefur sett lögreglu það verkefni að leitast við að nota sáttamiðlun sem viðbót eða í stað annarra refsinga. Einnig er mögulegt að

dæma ungmenni til samfélagsþjónustu. Fangelsisvist er aðeins notuð í neyðartilvikum þegar önnur úrræði virka ekki sem skyldi og er í rauninni síðasta úrræðið (Ungdomskriminalitet i Norden, 2000; Wolf o.fl., 2004; Wormer, 2008; The European Organisation for probation, e.d; Storgaard, 2005).

7.3 Svíþjóð

Sakhæfisaldur er 15 ára í Svíþjóð og samkvæmt sænsku lögnum um meðferð fanga er ekki heimilt að vista einstaklinga á aldrinum 15-18 ára með föngum eldri en 18 ára nema það sé unga fanganum fyrir bestu (Kriminalvården, 2010; Kriminalvården, 2008 a). Sérstök unglingafangelsi voru afnumin árið 1980 í Svíþjóð og þess í stað var eitt fangelsi og ein álma í öðru fangelsi útbúið sérstaklega fyrir unglinga (Hofer, e.d.). Árið 1999 var sett á fót sérstakt lokað úrræði fyrir unga brotamenn þar sem mögulegt er að vista unga fanga að lágmarki í tvær vikur og alveg upp í fjögur ár og ekki er möguleiki á skilorðsbundinni lausn (Hofer, e.d.; Ungdomskriminalitet i Norden, 2000; Kriminalvården, e.d.). Heimilt er að dæma unglinga á aldrinum 15-17 ára sem hafa framið alvarleg brot til afplánunar í lokaða úrræðinu í stað fangelsisvistar. Markmiðið er að minnka þau skaðlegu áhrif sem fangelsisvistun getur haft á unga einstaklinga. Horft er til þess hversu langur dómurinn er og ákveðið í samræmi við það hvort unglingur skuli vistaður í lokaða úrræðinu. Á meðan unglingurinn dvelur þar er tíminn notaður til meðferðar með velferð unglingsins í huga (Kriminalvården, e.d.). Lengd dómsins er ákveðin út frá alvarleika afbrotsins en ekki þörf unglingsins fyrir meðferð. Það er félagsþjónustan sem ber ábyrgð á unglingunum sem eru vistaðir í úrræðinu (Kriminalvården, e.d.). Sérstök þjónusta fyrir unga fanga á aldrinum 18-21 árs er í stofnunum í Luleå, Täby, Kristianstad, Hällby og Borås þar sem starfsfólkið er sérþjálfað og meðferð er sniðin að þörfum ungs fólks (Kriminalvården, 2008 b). Unglingar á aldrinum 15-17 ára sem fremja alvarleg eða ítekuð brot gegn lögum fara fyrir dómstól þar sem dómari getur dæmt til afplánunar og er alvarleiki brots skoðaður þegar dómur er ákveðinn (Kriminalvården, 2010).

Frá árinu 1999 hafa unglingar undir 18 ára aldri afplánað mun sjaldnar í fangelsum í Svíþjóð. Þó er heimilt að vista þá í einstaka undantekningartilvikum í fangelsum. Til að mynda var þremur einstaklingum undir 18 ára aldri gert að

afplána í fangelsi árið 2009 (Kriminalvården, 2010).

Sænsku lögin kveða á um það að ekki skuli vista fanga undir 18 ára aldri með eldri föngum nema það sé unga fanganum fyrir bestu (Ungdomskriminalitet I Norden, 2000). Fangar á aldrinum 15-21 árs fá öðruvísi meðferð en eldri fangar í Svíþjóð. Ekki má dæma fanga yngri en 21 árs til lífstíðarfangelsis og sér velferðarþjónustan í Svíþjóð um mál ungra brotamanna (Kriminalvården, 2010).

Heimilt er að dæma einstaklinga eldri en 15 ára til gæsluvarðhalds en 15-18 ára einstaklinga má einungis setja í varðhald undir sérstökum skilyrðum (Kriminalvården, 2010). Þá hefur sáttamiðlun verið notuð í Svíþjóð síðan á árunum 1993-1994 en Svíar sóttu sér reynslu til Norðmanna og Finna. Fljóttlega voru sett sérlög um sáttamiðlun í Svíþjóð en úrræðið er aðallega notað í sakamálum, líkt og hefur verið lengst af í Danmörku (Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið, 2010). Árið 1999 bættu Svíar við sérstakri heimild vegna samfélagsþjónustu fyrir börn sem komast í kast við lögin, en fyrir það var einungis hægt að nota samfélagsþjónustu fyrir fullorðna brotamenn (Storgaard, 2005).

7.4 Finnland

Sakhæfisaldurinn í Finnlandi er 15 ára eins og í flestum hinna Norðurlandanna (Storgaard, 2005). Ungir brotamenn fá vægari refsingar en þeir sem fullorðnir eru í Finnlandi, dólmarnir eru ekki eins alvarlegir og afplánunartími er mun styttri. Það er algengt að ungir brotamenn séu dæmdir til þess að borga sekt í stað þess að afplána í fangelsi. Um 70% ungra brotamanna er gert að borga sekt þegar mál þeirra fara fyrir dóm (Honkatukia og Kiviuori, 2006). Heimilt er að vista fanga undir 21 árs aldri í ungmennafangelsi eða í venjulegu fangelsi. Ungir fangar eiga möguleika á því að fá skilorðsbundna lausn sitji þeir í ungmennafangelsi eftir að hafa afplánað 1/3 af dómi sínum. Afplánun í ungmennafangelsi er alltaf fyrsti kosturinn. Ef ungum brotamanni er hins vegar gert að afplána í venjulegu fangelsi skal hann aðskilinn frá föngum sem geta haft slæm áhrif á hann, ef sá möguleiki er fyrir hendi (Ungdomskriminalitet I Norden, 2000).

Það er einnig heimilt að dæma unga einstaklinga til sérstakra refsinga sem samanstanda af eftirlitsfundum, iðju og námskeiðum sem fara fram undir eftirliti ásamt því að unglingsurinn er búinn undir það að fara út á vinnumarkaðinn. Þessi

refsing getur verið frá fjórum og upp í tólf mánuði. Slík refsing nær til þeirra sem framið hafa afbrot áður en 18 ára aldri hefur verið náð, ef sekt er of væg refsing og ekki er rík ástæða fyrir óskilorðsbundnum dóm í fangelsi (Criminal Sanctions Agency, e.d). Tilraunaverkefni í sáttamiðlun var sett á laggirnar í Finnlandi tveimur árum eftir að það var gert í Noregi eða árið 1983. Finnar voru lengi að setja sérlög um sáttamiðlun en það var ekki gert fyrr en árið 2007. Sáttamiðlun hefur verið notuð í sakamálum og einkamálum í Finnlandi (Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið, 2010). Finnar bjóða upp á sérstaka samfélagsþjónustu fyrir börn sem komast í kast við lögin og hefur hún verið í boði síðan árið 1996. Þrátt fyrir að þetta úrræði sé til staðar er það lítið notað. Rösklega 50% þeirra sem vinna samfélagsþjónustu í Finnlandi gera það vegna þess að þau hafa keyrt undir áhrifum áfengis og þar af eru fáir unglingsar (Storgaard, 2005).

7.5 Danmörk

Í júlí 2010 var sakhaefisaldurinn í Danmörku lækkaður úr 15 ár í 14 ár og er hann nú frábrugðinn sakhaefisaldrinum á hinum Norðurlöndunum (Haslund, 2010). Unga fólki undir 18 ára aldri er venjulega gert að afplána á meðferðarstofnunum sem henta hverju sinni í stað þess að afplána í fangelsi, nema það sé ekki við hæfi vegna nauðsynlegra öryggishagsmuna. Um það bil 20 fangar undir 18 ára aldri eru í fangelsum í Danmörku frá degi til dags, sem er 0,6% allra fanga (Kriminal forsorgen, 2010). Á fyrsta ársfjórðungi 2011 voru fangar í afplánun undir 18 ára aldri um 13 talsins að meðaltali (Kriminal forsorgen, 2011).

Venjulega er ekki tekið á móti börnum undir 18 ára aldri til fangelsisvistar eða til skilorðsbundinnar refsingar. Ekki er þó hægt að komast alveg hjá því í raunveruleikanum og þeir einstaklingar sem ekki er hægt að vista á meðferðarstofnunum eru vistaðir í fangelsi (Ungdomskriminalitet I Norden, 2000; Kriminal forsorgen, 2009). Til að þessir einstaklingar geti haldið sem bestum tengslum við fjölskyldu sína skal velja fangelsi sem er nálægt heimili fjölskyldunnar, sé sá möguleiki er fyrir hendi. Unga fangarnir skulu vistaðir í þeirri álmum fangelsisins þar sem minnst hætta er á slæmum áhrifum frá öðrum föngum. Ef fleiri fangar yngri en 18 ára eru vistaðir í fangelsinu skal skoða hvort þeir afpláni í sömu álmum og hvort samskipti þeirra á milli henti vel. Þá er yfirvöldum fangelsisins

gert að skoða mál einstaklingsins á tveggja vikna fresti til að athuga hvort gera þurfti einhverjar breytingar á staðsetningu fangans í fangelsinu (Ungdomskriminalitet I Norden, 2000).

Árið 2009 var aðstaðan fyrir yngstu brotamennina bætt þegar opnuð var ný álma fyrir 15-17 ára einstaklinga í fangelsinu í bænum Jyderup í Danmörku. Þar eru unglingsarnir algjörlega einangraðir frá fullorðnum föngum. Þá er álman mönnuð af starfsfólk með félagslega menntun. Í fangelsunum í Kaupmannahöfn hafa verið útbúin sérstök rými fyrir unga fanga í gæsluvarðhaldi, þar sem þeir eru aðskildir frá fullorðnum föngum (Kriminal forsorgen, 2009).

Sáttamiðlun hófst í Danmörku á svipuðum tíma og í Svíþjóð, eða á árunum 1993-1994 og var reynsla Norðmanna og Finna einnig skoðuð við móturn úrræðisins. Danir hafa lengst af bundið úrræðið við sakamál, þó var úrræðið tekið upp í einkamálum fyrir nokkrum árum í formi tilraunaverkefnis. Þá hefur samfélagsþjónusta ekki verið notuð sérstaklega fyrir unga brotamenn í Danmörku (Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið, 2010; Storgaard, 2005).

7.6 Nýja-Sjáland

Í Nýja-Sjálandi er starfræktur sérstakur unglingadómstóll innan héraðsdóms, en það vekur athygli að hann er ætlaður börnum á aldrinum 12-16 ára sem löggregla hefur ákært fyrir lögbrot. Sakhæfisaldur í Nýja-Sjálandi er því 12 ára. Unglingadómstóllinn hefur sérstakan dómara sem er vanur að dæma í málum barna og unglings. Möguleiki er á því að hljóta skilorðsbundna ákærufrestun en þá fær einstaklingurinn ekki dóm. Þá má hann ekki brjóta af sér innan ákveðins tíma. Notast er við sáttamiðlun, þar sem einstaklingurinn getur hlotið þann dóm að gera eitthvað ákveðið fyrir þann sem hann braut gegn. Til dæmis getur honum einnig verið gert að greiða sekt, fara í meðferð eða á einhvers konar námskeið. Þá er hægt að dæma einstaklinga til samfélagsþjónustu eða búsetu á þar til gerðu fósturheimili í þrjá mánuði. Að lokum er hægt að áfrýja máli einstaklings til héraðsdóms þar sem hægt er að dæma hann til fangelsisvistar (The Youth Court of New Zealand, e.d.; Department of Corrections, e.d.).

Á Nýja-Sjálandi er stefnan sú að börn sem hafa komist í kast við lögin skulu axla ábyrgð vegna gjörða sinna og taka skal mið af gjörðum þeirra þegar fengist er

við brotin. Leitast er við að þeim gefist kostur á að læra að taka ábyrgð á þann hátt sem samfélagið samþykkir. Þar að auki á ekki fara með börn og unglings sem glæpamenn ef hægt er að leysa málin á annan hátt, með velferð barnsins eða unglingsins og fjölskyldu þess að leiðarljósi. Á Nýja-Sjálandi hefur MST skilað góðum árangri þegar um er að ræða afbrot hjá börnum og unglungum. Helstu ástæður þessa árangurs eru taldar vera þær að í kerfinu eru ástæður vandans skoðaðar og reynt að vinna úr þeim hjá einstaklingnum, ásamt því að mikið er unnið með alla fjölskylduna á sama tíma (Becroft, 2004). Það eru álmur í fjórum fangelsum á Nýja-Sjálandi sem geta tekið á móti föngum yngri en 17 ára og einnig þeim föngum á aldrinum 17-19 ára sem eru varnarlausir gagnvart fullorðnum föngum eða í sjálfsvígshættu (Becroft, 2004; Tie og Waugh, 2001).

7.7 Kanada

Sakhæfisaldurinn í Kanada er 12 ára (Maher, 2005). Í apríl 2003 voru sett ný lög í Kanada um unga brotamenn (*e. the Youth Criminal Justice Act*) en þau ná til barna á aldrinum 12-17 ára sem hafa brotið af sér gegn lögunum. Með tilkomu laganna var lögð minni áhersla á að dæma ungmanni til fangelsisvistar heldur en gert var áður. Markmiðið var frekar að reyna að hjálpa þeim að laga sig að samfélagini betur þegar þau koma úr afplánun. Öll mál fara í gegnum ungmannadómstól en við ákveðnar kringumstæður eins og þegar barn fremur morð, við morðtilraun eða kynferðisbrot er hægt að dæma mál á sama hátt og um fullorðinn einstakling sé að ræða (Department of Justice, 2009; Makarenko, 2007; Maher, 2005).

Kanadíska kerfið er ekki einfalt í framkvæmd og hefur dómari marga möguleika þegar dæma á í máli ungra brotamanna, sbr. 2. mgr. 42. gr. laga um unga brotamenn nr. c.1/2002. Ungi brotamaðurinn getur fengið skilorðsbundna lausn og hann getur verið dæmdur til samfélagsþjónustu. Þá hefur dómari heimild til að dæma unga brotamenn til afplánunar á stofnun fyrir unga brotamenn (*e. Young Offender Center*) eða til dvalar í sérstökum íbúðum þar sem er eftirlit og ákveður dómari hversu langur tíminn er. Einnig er möguleiki á að dæma þessa einstaklinga í gæsluvarðhald en að því loknu þarf einstaklingurinn að sæta eftirliti úti í samfélagini sem þarf að standa yfir í jafn langan tíma og helmingur þess tíma sem gæsluvarðhaldið stóð yfir. Sá möguleiki er fyrir hendi í stað þess að dæma

ungling til varðhalds, að hann taki dóm sinn út í samféluginu með sérstökum skilyrðum. Sá möguleiki er hins vegar ekki fyrir hendi þegar einstaklingur hefur framið alvarleg ofbeldisbrot. Ef skilyrðin eru brotin er hægt að breyta þeim eða gera einstaklingnum skylt að ljúka afplánun í varðhaldi. Í Kanada er mikið notast við sáttamiðlun þar sem brotamanninum er gert að horfast í augu við brotabola eða fjölskyldu hans og skilorðsbundna ákærufrestun, þar sem hægt er að koma í veg fyrir fangelsun ef einstaklingurinn sýnir af sér góða hegðun (Makarenko, 2007).

Tafla 2. Ýmis fullnustuúrræði eftir löndum.

Fullnustuúrræði	Ísland	Noregur	Svíþjóð	Finnland	Danmörk	Nýja Sjáland	Kanada
Sáttamiðlun	Já	Já	Já	Já	Já	Já	Já
Samfélagsþjónusta fyrir ungmenni	Nei	Já	Já	Já	Nei	Já	Já
Vistun í fangelsi	Já	Já **	Já **	Já	Já **	Já	Já **
Vistun með forhertum föngum	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei	Nei **
Skilorð dæmt	Já	Já	Nei	Já	Já **	Já	Já
Vistun á meðferðarheimili	Já	Já*	Já	Já	Já	Já	Já
Unglingafangelsi	Nei	Nei	Nei	Já	Nei	Já	Já ***

* Vistun á viðeigandi stofnun er möguleg.

** Heimilt í undantekningartilvikum.

*** Stofnun fyrir unga brotamenn.

Tafla 3. Sakhæfisaldur eftir löndum.

Land	Ísland	Noregur	Svíþjóð	Finnland	Danmörk	Nýja Sjáland	Kanada
Aldur	15	15	15	15	14	12	12

8. Umræður

Umræða um málefni sakhaefra barna er afar mikilvæg að mati höfundar. Í ritsmíð þessari var leitast við að skoða hvernig refsingum sakhaefra barna er háttar hér á landi og hvaða úrræði eru til staðar. Í upphafi var lagt upp með tvær rannsóknarsprungar sem hafðar voru til hliðsjónar við vinnslu verkefnisins. Spurningarnar voru eftirfarandi: *Hvernig fer fullnusta refsinga fram hjá sakhaefum börnum hér á landi? Hvernig fer fullnusta refsinga fram í öðrum löndum og hvað getum við lært af þeim?*

Þegar niðurstöðurnar eru dregnar saman má segja að einungis hluti þeirra sem eru ákærðir á aldrinum 15-17 ára fær dóm fyrir brot sín, hvort sem um er að ræða skilorðsbundinn eða óskilorðsbundinn dóm. Árið 2009 voru 695 einstaklingar á þessum aldri ákærðir sem samsvarar 37% allra sem voru ákærðir voru það árið. Þrátt fyrir þennan fjölda hlutu aðeins tveir einstaklingar á aldrinum 15-17 ára óskilorðsbundinn dóm árið 2009. Ástæðan fyrir því að svo fáir hljóta óskilorðsbundinn dóm á þessum aldri er væntanlega meðal annars vegna annarra úrræða sem standa til boða, svo sem að fresta ákæru, skilorðsbinda dóma eða leysa málið með sáttamiðlun. Árið 2009 fengu 55 einstaklingar á umræddum aldri skilorðsbundinn dóm. Þá fengu að jafnaði um 20 einstaklingar sektarrefsingu árlega á tímabilinu 2004-2009 (Fangelsismálstofnun, e.d. d; Ríkislöggreglustjórninn, 2011).

Fullnusta refsinga hjá sakhaefum börnum fer ekki fram með einum ákveðnum hætti og standa ýmis úrræði til boða sem eru nokkuð frábrugðin hvert öðru. Ef einstaklingur sem hefur náð 15 ára aldri brýtur gegn lögum þannig að brotið leiði til óskilorðsbundins dóms á hann þann möguleika að taka refsingu sína út á einu af meðferðarheimilum Barnaverndarstofu, sbr. samning Barnaverndarstofu og Fangelsismálstofnunar (Barnaverndarstofa og Fangelsismálstofnun, 1999).

Ef vistun á meðferðarheimilum Barnaverndarstofu er ekki möguleg kemur til greina vistun í einu af fangelsum landsins. Nokkrir þeirra sem ekki hafa náð 18 ára aldri og hafa verið vistaðir í fangelsi með fullorðnum föngum hófu afplánun sína á meðferðarheimili, en brutu gegn reglum þess og voru því fluttir til

afplánunar í fangelsi (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010).

Ýmislegt má bæta í tengslum við refsingar sakhæfra barna ef leitast er við að svara síðari rannsóknarspurningunni. Þá getum við lært ýmislegt af öðrum þjóðum í þessum málum, til dæmis að útbúið yrði sérstakt heimili eða sérhæfð stofnun fyrir unglings sem afplána óskilorðsbundinn dóm. Börn eldri en 15 ára eru vistuð með fullorðnum föngum í einhverjum tilvikum hér á landi. Þetta er brot á c-lið 37. gr. Barnasáttmála Sameinuðu þjóðanna en þar segir að halda skuli barni frá fullorðnum þegar það er svipt sjálfræði sínu. Ísland hefur ekki ennþá uppfyllt skilyrði þessa ákvæðis og það kemur í veg fyrir að Barnasáttmálinn verði lögfestur hér á landi.

Helstu rökin fyrir því að sáttmálinn verði lögfestur eru þau að reglurnar verði markvisst notaðar og almenningur kynnist réttindum barnsins betur. Sáttmálinn verður ekki lögfestur nema bætt verði úr c-lið 37. gr. hans. Til að það gerist þarf íslenska ríkið að gangast við því að fangar, yngri en 18 ára, verði aðskildir frá fullorðnum föngum þegar þeim er gert að afplána dóm sinn í fangelsi. Árið 2010 kom út skýrsla vinnuhóps um afplánun sakhæfra barna sem inniheldur tvær tillögur að úrbótum sem vinnuhópurinn telur vera raunhæfar. Þessar tillögur eru annars vegar að útbúin verði sérstök álma í einu hinum fimm fangelsum landsins og hins vegar að byggð verði sérstök eining við eitt af meðferðarheimilum Barnaverndarstofu. Síðari tillagan er talin vera hagkvæmari og má því ætla að hópurinn hafi verið hlynntari þeirri hugmynd (Erla Kristín Árnadóttir o.fl., 2010).

Í íslensku lögunum er töluvert talað um réttindi barnsins og mikilvægi þess að vernda þau. Segja má að barnaverndarlög nr. 80/2002 séu mikilvægustu lögini þegar kemur að verndun barna. Einnig eru ákvæði í öðrum lögum sem fjalla um börn undir 18 ára aldri og nokkur áhersla er lögð á ungan aldur og að litið sé tillit til hans þegar börn sem komast í kast við lögini eru annars vegar. Til dæmis er tekið mið af ungum aldri þegar afplánunarstaður er ákveðinn.

Í starfi með börnum sem komast í kast við lögini er mikilvægt að þekkja vel til þeirra reglna sem snerta þennan hóp. Réttarfélagsráðgjöf er sú grein innan félagsráðgjafarinnar sem snýr sérstaklega að þeim sem hafa gerst brotlegir gagnvart lögum, bæði fullorðnum og börnum. Réttarfélagsráðgjafinn þarf að þekkja lagaumhverfið, réttarkerfið og ekki síst hafa þekkingu á úrræðum félags- og

heilbrigðiskerfis sem geta nýst ungum afbrotamönnum. Það þarf að hlúa vel að unglungum, sýna þeim hlýju og vera ekki dæmandi þrátt fyrir þau brot sem framin hafa verið. Félagsráðgjafar þurfa að tengjast unglingsnum með sambandi sem einkennist af virðingu og hlýju. Ef góð tengsl nást byrjar traust að myndast og einstaklingurinn fer að tjá sig meira og deila hugmyndum sínum. Þá er mögulegt að hegðun og viðhorf fari að breytast til hins betra (Roberts og Springer, 2007; Farley o.fl., 2006).

Úrræðið sáttamiðlun hefur verið að ryðja sér til rúms hér á landi síðustu ár og virðist henta nokkuð vel fyrir unga brotamenn (Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið, 2010). Þessi leið er hentug við úrlausn brota sem framin eru af ungmennum. Reynslan hefur sýnt að almenn ánægja er með þessa aðferð, bæði hér heima og erlendis. Ungmennin horfast í augu við brot sín og þurfa að hitta þann sem brotið bitnaði á í eigin persónu, einnig er það hentugt að afbrot unglingsins fara ekki á sakaskrá (Innanríkisráðuneytið, 2006; Dóms- og kirkjumálaráðuneytið, 2004).

Sérstök samfélagsþjónusta fyrir ungmanni þekkist í öðrum löndum en samfélagsþjónusta er lítið notuð fyrir sakhaef börn hér á landi. Mögulegt væri að bæta úrræðið svo það yrði hentugra fyrir unglings. Ef dómarí hefði heimild til að dæma einstaklinga í samfélagsþjónustu væri ef til vill hægt að nýta úrræðið betur. Eitt skilyrðanna fyrir samfélagsþjónustu er á þá leið að einstaklingur hafi hlotið óskilorðsbundinn dóm, en börn undir 18 ára aldri fá örsjaldan óskilorðsbundinn dóm. Eins og áður hefur verið nefnt eru þeir einstaklingar 0-3 á ári. Þrátt fyrir það er ekki tekið eins strangt á mati skilyrða þegar um börn er að ræða (Umboðsmaður barna, 2010; Halldór Valur Pálsson, munleg heimild 15. apríl 2011).

Nokkuð algengt er að ungmanni á aldrinum 15-21 árs hljóti ákærufrestun þegar brot hefur verið játað. Þá er ekki dæmt í málinu heldur er ákæru frestað tímabundið, minnst eitt ár og að hámarki fimm ár, sbr. 56. gr. almennra hegningarlaga. Þetta getur eflaust reynst vel þegar um væg brot er að ræða og einstaklingurinn á ekki langan afbrotaferil að baki. Hugsanlegt er að ákærufrestun hafi þau varnaráhrif að ungi brotamaðurinn hætti í afbrotum og leiðist inn á rétta braut, því ef hann brýtur af sér á skilorðstímanum gæti mál hans verið tekið aftur upp (Fangelsismálastofnun, e.d. d).

MST fjölkerfameðferðin er tiltölulega nýtt úrræði hér á landi sem miðar að því að hjálpa unglingsum í sínu eigin umhverfi. Unnið er að velferð unglingsins í tengslum við fjölskyldu, skóla, félaga og umhverfið. MST getur nýst vel þeim sem eru að byrja í vímuefnaneyslu eða afbrotum og hefur það sýnt sig að árangurinn af meðferðinni hefur verið góður hjá flestum sem tekið hafa þátt (Steinunn Bergmann, 2009; Barnaverndarstofa, 2003).

Við samanburð á löndunum kom það í ljós að í öllum Norðurlöndunum er sakhæfisaldurinn 15 ára nema í Danmörku en sakhæfisaldurinn var lækkaður í 14 ár árið 2010 (Haslund, 2010). Sakhæfisaldurinn á Nýja-Sjálandi og í Kanada er talsvert lægri en á Norðurlöndunum, en hann er 12 ára í báðum löndunum (The Youth Court of New Zealand, e.d.; Maher, 2005).

Áhugavert er að öll samanburðarlöndin heimila vistun ungra fanga í fangelsi í einhverjum tilvikum. Þó er það einungis heimilt í sérstökum undantekningartilvikum í Noregi, Svíþjóð, Danmörku og Kanada. Ekki er heimilt í neinu landanna að vista unga fanga með forhertum föngum, nema í sérstökum undantekningartilvikum í Kanada. Í öllum löndunum er sá möguleiki fyrir hendi að ungar fangar geti afplánað á meðferðarheimili eða á viðeigandi stofnun sem ætluð er yngsta aldurshópnum. Þá geta yngstu fangarnir fengið skilorðbundinn dóm í öllum löndunum nema Svíþjóð og einungis undir sérstökum skilyrðum í Danmörku. Í Finnlandi eru sérstök ungingafangelsi og í Nýja-Sjálandi eru álmur í fjórum fangelsum sem þar sem einstaklingar undir 17 ára aldri eru vistaðir (Ungdomskriminalitet I Norden, 2000; Tie og Waugh, 2001). Í Danmörku er sérstök álma fyrir unga brotamenn í fangelsinu í bænum Jyderup (Kriminal forsorgen, 2009) og í Kanada er sérstök stofnun fyrir unga brotamenn (Makarenko, 2007). Engin ungingafangelsi eru á Íslandi, Noregi og Svíþjóð. Boðið er upp á sérstaka samfélagsþjónustu fyrir ungmanni í öllum löndunum nema á Íslandi og í Danmörku. Athygli vekur þó hversu lítið samfélagsþjónustan er lítið fyrir yngstu brotamennina í þessum löndum.

Lokaorð

Áhugavert verður að fylgjast með því hvort breytingar verði á fullnustu refsinga sakhæfra barna hér á landi á næstu árum. Mikilvægt er að hagur barnanna sé

hafður að leiðarljósi og reynt verði að komast hjá því að vista börn með fullorðnum föngum. Þær tillögur hafa verið settar fram til að uppfylla c-lið 37. gr. Barnasáttmálans að byggð verði sérstök álma við eitt af fangelsum landsins eða sérstök eining verði útbúin við eitt af meðferðarheimili Barnaverndarstofu. Ef þessar tillögur verða að veruleika má búast við að Íslendingar uppfylli allar greinar Barnasáttmálans og geti þar með lögfest hann.

Höfundur vill þó ekki slá þriðju tillöguna af borðinu, sem ekki er talin vera raunhæf vegna mikils kostnaðar. Tillagan er sú að byggt yrði sérstakt unglingsfangelsi, en ljóst er að gríðarlegur kostnaður mun fylgja slíku úrræði verði það byggt frá grunni. Þá vill höfundur benda á það að mögulegt væri að útbúa slíkt fangelsi í einhverri byggingu sem er nú þegar til staðar. Það gæti verið stofnun sem hefur lagt niður starfsemi sína, gamalt meðferðarheimili eða spítali. Verði slíkt úrræði tekið í notkun þarf að huga að unglungunum sem dvelja þar á annan hátt en ef um fullorðna fanga er að ræða. Af þeim hugmyndum sem taldar eru vera raunhæfar, er höfundur hlynntari því að byggð verði sérstök eining við eitt af fangelsum landsins vegna þess að þá væru unglingsarnir aðskildir frá öðrum unglungum í meðferð. Höfundur sér fyrir sér að þessi tvö úrræði, unglingsfangelsi og eining við eitt af fangelsum landsins gætu orðið svipuð í framkvæmd. Vistin væri fyrst og fremst betrunarvist en ekki refsing, og starfsfólkið hefði þá þekkingu sem þarf til að takast á við þessa skjólstæðinga. Þá hefði starfsfólk svipaða heimild til valdbeitinga og í fangelsi þegar þess gerist þörf.

Þegar sakhaef börn komast í kast við löginn er reynt eftir fremsta megni að beina þeim aftur inn á rétta braut með ýmsum úrræðum sem nú þegar hefur verið minnst á. Börn ættu einungis að vera dæmd í óskilorðsbundið fangelsi þegar allar aðrar leiðir hafa verið reyndar. Þegar slíkt gerist þarf fyrst og fremst að tryggja aðskilnað.

Ásgeir Pétursson

Heimildaskrá

Almenn hegningarlög nr. 19/1940.

Barnaverndarlög nr. 80/2002.

Barnaverndarstofa. (2003, maí). *MST, tilraunaverkefni til að fást við vanda unglingsa*. Sótt 1. mars 2011 af <http://www.barnaverndarstofa.is/?s=9&m=&id=28>.

Barnaverndarstofa. (2010). *Nýtt MST teymi*. Sótt 28. apríl 2011 af <http://www.bvs.is/?s=9&id=327&m=>.

Barnaverndarstofa. (e.d.). *Fjölkerfameðferð (Multisystemic Therapy, MST)*. Sótt 1. mars 2011 af <http://bvs.is/?m=13&ser=261>.

Barnaverndarstofa og Fangelsismálastofnun. (1999, nóvember). *Samkomulag um vistun fanga yngri en 18 ára*. Sótt 14. mars 2011 af http://www.fangelsi.is/media//stofnunin/Samkomulag_vid_Barnaverndarstofu.doc.

Becroft, A. (2004). *Youth Justice in New Zealand: Future Challenges*. Sótt 24. febrúar 2011 af www.lbctnz.co.nz/resources/justice/yj_in_nz_becroft_paper.pdf.

Benedikt Bogason, Bragi Guðbrandsson, Davíð B. Davíðsson, Guðrún Ögmundsdóttir, Gunnar M. Sandholt, Ragnhildur Arnljótsdóttir o.fl. (1999). *Skýrsla nefndar um unga afbrotamenn*. Reykjavík: Dóms-og kirkjumálaráðuneytið.

Bergengen, B., Erdal, B., Grytdal, V., Hofseth, C., Laeng, M., Paulsen, K. o.fl. (2010). *Barne- og ungdomskriminaliteten i Oslo 2010*. Sótt 15. mars 2011 af [http://www.salto.oslo.kommune.no/getfile.php/Salto%20\(PROSJEKT-SALTO\)/Internett%20\(PROSJEKT-SALTO\)/Dokumenter/Barne-og%20ungdomskriminalitet%20i%20Oslo%202010%20MTI3NDE2MzQ1NzIzNTk5NDEzNA.pdf](http://www.salto.oslo.kommune.no/getfile.php/Salto%20(PROSJEKT-SALTO)/Internett%20(PROSJEKT-SALTO)/Dokumenter/Barne-og%20ungdomskriminalitet%20i%20Oslo%202010%20MTI3NDE2MzQ1NzIzNTk5NDEzNA.pdf).

Bynum, J. E. og Thompson, W. E. (2002). *Juvenile Delinquency - A Sociological Approach*. Boston: Pearson.

Criminal Sanctions Agency. (e.d). *Sentences*. Sótt 2. mars 2011 af <http://www.rikosseuraamus.fi/16920.htm>.

Council of Europe. (2006). *Recommendation rec(2006)2 of the Committee of Ministers to Member States on the European Prison Rules*. Sótt 9. apríl 2011 af <https://wcd.coe.int/wcd/ViewDoc.jsp?id=955747>.

Council of Europe. (e.d.). *47 Countries, One Europe*. Sótt 28. apríl 2011 af <http://www.coe.int/aboutCoe/index.asp?page=47pays1europe&l=en>.

Currie, F. og Covell, K. (1998). Juvenile Justice and Juvenile Decision making: A Comparison of Young Offenders with Non-offending peers. *The International Journal of Children's Rights*, bls. 125.

Department of Corrections. (e.d.). *A Risk-Need Profile Using Four Measures for Youth Offenders Incarcerated in Young Offender Units - Introduction*. Sótt 25. apríl 2011 af <http://www.corrections.govt.nz/research/a-risk-need-profile-youth-offenders/introduction.html>.

Department of Justice. (2009). *The Evolution of Juvenile Justice in Canada*. Sótt 1. febrúar 2011 af <http://www.justice.gc.ca/eng/pi/icg-gci/jj2-jm2/sec04.html>.

- Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið. (2009). Vefrit dómsmála- og mannréttindaráðuneytisins. Sótt 27. apríl 2011 af http://www.innanrikisraduneyti.is/media/vefrit/Vefrit_november_09.pdf.
- Dómsmála- og mannréttindaráðuneytið. (2010, sept). *Skýrsla nefndar um tilraunaverkefni um sáttamiðlun í sakamálum*. Sótt 5. apríl 2011 af http://www2.domsmalaraduneyti.is/media/Skyrslur/Skyrsla_sattamidlun.pdf.
- Dóms- og kirkjumálaráðuneytið. (2004). *Skýrsla nefndar um tilraunaverkefnið Hringinn og ný úrræði vegna afbrota ungmenna*. Sótt 18. apríl 2011 af http://www.innanrikisraduneyti.is/media/Skyrslur/Nyar_leidir_vegna_afbrota_ungmenna.pdf.
- Erla Kristín Árnadóttir, Heiða Björg Pálmadóttir og Skúli Þór Gunnsteinsson. (2010, júní). *Skýrsla vinnuhóps um afplánun sakhaefra barna*. Sótt 28. mars 2011 af http://www.innanrikisraduneyti.is/media/Skyrslur/Skyrsla_vinnuhops_31.05.10.pdf.
- Fangelsismálastofnun. (e.d. a). *Áhugaverðar tölur – dómar*. Sótt 14. mars 2011 af http://www.fangelsi.is/media/stofnunin/Fjoldi_refsinga_tar_sem_domtolar_eru_15-17_arar_vid_uppkvadningu_doms_eda_gerd_vidurlagaakvordunar_1986_til_2009.pdf.
- Fangelsismálastofnun. (e.d. b). *Afplánun á meðferðarstofnunum Barnaverndarstofu skv. samningi*. Sótt 27. janúar 2011 af <http://www.fangelsi.is/fullnusta-refsidoma/oskilordsbundid/afplanun-utan-fangelsa/barnaverndarstofa/>.
- Fangelsismálastofnun. (e.d. c). *Samfélagsþjónusta*. Sótt 8. mars 2011 af <http://www.fangelsi.is/samfelagsthjonusa/>.
- Fangelsismálastofnun. (e.d. d). *Ákærufrestun*. Sótt 25. febrúar 2011 af <http://www.fangelsi.is/fullnusta-refsidoma/akaerufrestun/>.
- Farley, O.W., Smith, L. L. og Boyle, S.W. (2006). *Introduction to Social Work* (10.útg.). Boston: Allyn & Bacon.
- Guðfinna Jóhanna Guðmundsdóttir. (2005). Sáttaumleitun á svíði refsíréttar [Rafræn útgáfa]. *Lögmannablaðið*, 11, 37.
- Gumz, E. J. (2004). American Social Work, Corrections and Restorative Justice: An Appraisal [rafræn útgáfa]. *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology*, 49, 449-460.
- Háskóli Íslands. (e.d.). *Diplómanám í réttarfélagsráðgjöf*. Sótt 24. febrúar 2011 af http://www.hi.is/is/felagsvisindasvid_deildir/felagsradgjafardeild/nam/diplomana_m_i_rettarfelagsradgjof.
- Haslund, E. A. (2010). *14-årige kan straffes fra 1. juli*. Sótt 14. mars 2011 af <http://www.b.dk/politik/14-aarige-kan-straffes-fra-1.-juli>.
- Hildigunnur Ólafsdóttir og Ragnheiður Bragadóttir. (2007). Afbrotafræði í byrjun aldar - viðfangsefni og áhrif. *Afmælisrit Jónatan Þórmundsson sjötugur*. Reykjavík: Bókaútgáfan Codex.
- Hofer, H. V. (e.d.). *Notes on crime and punishment in Sweden and Scandinavia*. Sótt 29. janúar 2011 af www.unafei.or.jp/english/pdf/PDF_rms/no57/57-21.pdf.
- Honkatukia, P. og Kivivuori, J. (2006). *Juvenile Crime in Finland: Trends, Causes and Control*. Sótt 20. febrúar 2011 af

- <http://www.optula.om.fi/Satellite?blobtable=MungoBlobs&blobcol=urldata&SSURlapptype=BlobServer&SSURlcontainer=Default&SSURlsession=false&blobkey=id&blobheadervalue1=inline;%20filename=d9yew6b3a6.pdf&SSURlsscontext=Satellite%20Server&blobwhere=1212929488494&blobheadername1=Content-Disposition&ssbinary=true&blobheader=application/pdf>.
- Ingibjörg Bjarnardóttir. (2005). Sáttamiðlun í hnottskurn [Rafræn útgáfa]. *Lögmannablaðið*, 4, 38-40.
- Innanríkisráðuneytið. (2006). *Sáttamiðlun í opinberum málum*. Sótt 10. mars 2011 af <http://www.innarrikisraduneyti.is/verkefni/yfirlit/serverkefni/nuverandi-verkefni/sattamidlun/>.
- Íris Eik Ólafsdóttir. (2010). *Markmið fangelsisvistunar: Rannsókn á viðhorfum almennings til betrunar og refsiúrræða*. Óbirt meistaraprófsritgerð: Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Jónatan Þórmundsson. (2004). *Afbrot og refsiábyrgð III*. Reykjavík: Háskólaútgáfan.
- Kriminal forsorgen. (2011). *Statistik over unge indsatte i 2011*. Sótt 19. apríl 2011 af http://www.kriminalforsorgen.dk/Admin/Public/DWSDownload.aspx?File=%2fFiles%2fFiler%2fStatistik%2fStatistik+over+unge+indsatte_2011.pdf.
- Kriminal forsorgen. (2010). *The Danish Prison and Probation Service – in brief*. Sótt 22. apríl 2011 af http://www.kriminalforsorgen.dk/Admin/Public/DWSDownload.aspx?File=%2fFiles%2fFiler%2fOm+kriminalforsorgen%2fKort_og_godtUK_Print.pdf.
- Kriminal forsorgen. (2009). *The Danish Prison and Probation Service annual report 2009 - English summary*. Sótt 2. mars 2011 af http://www.kriminalforsorgen.dk/Admin/Public/DWSDownload.aspx?File=%2fFiles%2fFiler%2fEnglish+summary_aarsrapport%2f2009.pdf.
- Kriminalvården. (2008 a). *The Prison Treatment Act*. Sótt 2. mars 2011 af http://www.kvv.se/upload/Informationsmaterial/The_Prison_Treatment_Act.pdf.
- Kriminalvården. (2008 b). *Unga i fängelse*. Sótt 19. apríl 2011 af <http://www.kriminalvarden.se/sv/Fangelse/Unga-i-fangelse/>.
- Kriminalvården. (2010). *Basic facts: The Swedish Prison and Probation Service*. Sótt 2. mars 2011 af http://www.kvv.se/upload/Informationsmaterial/Basic_Facts_2010.pdf.
- Kriminalvården. (e.d.). *Youth and crime*. Sótt 2. mars 2011 af <http://www.kvv.se/sv/English/Crime-and-punishment/Youth-and-crime/>.
- Kriminalomsorgen. (e.d. a). *Unge lovbtutarar*. Sótt 15. apríl 2011 af <http://www.kriminalomsorgen.no/unge-lovbrytarar.429882-77300.html>.
- Kriminalomsorgen. (e.d. b). *Release on Probation*. Sótt 27. mars 2011 af <http://www.kriminalomsorgen.no/release-on-probation.78707.en.html>.
- Lög um meðferð sakamála nr. 88/2008.*
- Lög um fullnustu refsinga nr. 49/2005.*
- Maher, G. (2005). Age and Criminal Responsibility [rafræn útgáfa]. *Ohio State Journal of Criminal Law*, 2, 496.
- Makarenko, J. (2007, mars). *Youth Justice in Canada: History & Debates*. Sótt 2. febrúar 2011 af <http://www.mapleleafweb.com/features/youth-justice-canada-history-debates#youth>.

- Marchi, T., Bradley, C. og Ward, K. (ritstjórar). (2009). *Forensic Social Work – Psychosocial and Legal Issues in Diverse Practice Settings*. New York: Springer publishing company.
- Margrét Sæmundsdóttir. (2007). *Áhrifamáttur refsinga: Skoðuð út frá ítrekunartíðni ungra karlmannna sem dæmdir eru í skilorðsbundna og óskilorðsbundna refsingu í fyrsta sinn*. Óbirt meistaraprófsritgerð: Háskóli Íslands, Viðskipta- og hagfræðideild.
- McCord, J., Widom, C. S. og Crowell, N. A. (ritstjórar). (2001). *Juvenile Crime Juvenile Justice*. Washington, D.C.: National Academies Press.
- National Association of Social Workers. (e.d.). *Social Work History*. Sótt 13. apríl 2011 af <http://www.naswdc.org/pressroom/features/general/history.asp>.
- National Organization of Forensic Social Work. (e.d.). *Forensic Social Work*. Sótt 23. 2011 mars af http://www.nofsw.org/html/forensic_social_work.html.
- Ríkisendurskoðun. (2010, mars). *Skipulag og úrræði í fangelsismálum*. Sótt 10. apríl 2011 af <http://www.rikisendurskodun.is/fileadmin/media/skyrslur/fangelsismal.pdf>.
- Ríkislöggreglustjórinn. (2010, júní). *Ársskýrsla 2009*. Sótt 14. mars 2011 af http://logreglan.is/rls_afbrot09.html.
- Ríkislöggreglustjórinn. (2011). *Stjórnsýslusvið – Afbrotatölfræði: Afbrot ungmenna á aldrinum 15-18 ára*. Reykjavík: Höfundur.
- Roberts, A. R. og Springer, D. W., (ritsjórar). (2007). *Social Work in Juvenile and Criminal Justice Settings*. Springfield: Charles C. Thomas.
- Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins*, sbr. auglýsing nr. 18/1992 í C-deild Stjórnartíðinda.
- Sátt – félag um sáttamiðlun. (e.d. a). *Uppbyggjandi réttvísni*. Sótt 27. febrúar 2011 af <http://www.satt.is/?b=upp>.
- Sátt – félag um sáttamiðlun. (e.d. b). *Að miðla málum - í sátt og samlyndi*. Sótt 27. apríl 2011 <http://www.satt.is/?b=ra>.
- Siegel, L. J. (2009). *Criminology* (10. útgáfa). Belmont, CA : Thomson/Wadsworth.
- Stefán Ólafsson. (1999). *Íslenska leiðin: Almannatryggingar og velferð í fjölbjóðlegum samanburði*. Reykjavík: Háskólaútgáfan og Tryggingastofnun ríkisins.
- Steinunn Bergmann. (2009, maí). *Reynslan af fjölkermameðferð (MST) á Íslandi*. Sótt 1. mars 2011 af <http://www.bvs.is/inc/frettir.php?prenta=1&id=292>.
- Stjórnarskrá lýðveldisins Íslands* nr. 33/1944.
- Storgaard, A. (2005). Juvenile Justice in Scandinavia. [rafræn útgáfa] *Journal of Scandinavian studies in Criminology & Crime Prevention*, 5(2), 188-204.
- Stuðlar. (e.d.). Neyðarvistun*. Sótt 27. apríl 2011 af http://studlar.is/index.php?option=com_content&view=article&id=55&Itemid=2.
- The european organisation for probation. (e.d.). *Summary Information on Probation in Norway*. Sótt 27. mars 2011 af http://www.cepprobation.org/uploaded_files/Summary%20information%20on%20Norway.pdf.
- The Youth Court of New Zealand. (e.d.) *Introduction to the Youth Court*. Sótt 31. janúar 2011 af <http://www.justice.govt.nz/courts/youth/about-the-youth-court>.
- Tie, D. og Waugh, E. (2001). *Prison Youth Vulnerability Scale*. Sótt 25. apríl 2011 af

[http://www.corrections.govt.nz/__data/assets/pdf_file/0005/176972/pyvsmanual.pdf.](http://www.corrections.govt.nz/__data/assets/pdf_file/0005/176972/pyvsmanual.pdf)

Ungdomskriminalitet i Norden. (2000). København: Nordisk Ministerråd.

Unicef. (2011, apríl). *Report to the UN Committee on the Rights of the Child - Supplementary Report to Iceland's 3rd Periodic report.* Sótt 6. apríl 2011 af <http://www.unicef.is/files/Skuggaskyrsla.pdf>.

Umboðsmaður barna. (2010). *Skýrsla til barnaréttarnefndar Sameinuðu þjóðanna 2010.* Sótt 28. febrúar 2011 af http://barn.is/barn/upload/files/utgefild_efni/adrar_skyrslur/ub_skyrsla_til_barna_rettarnefndar_sth_2010.pdf.

Umboðsmaður barna. (e.d. a). *Afbrot.* Sótt 1. mars 2011 af <http://barn.is/barn/adalsida/malaflokkar/afbrot/#3>.

Umboðsmaður barna. (e.d. b). *Samningur Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins.* Sótt 9. mars 2011 af http://barn.is/barn/adalsida/barnasattmalinn/barnasattmalinn_i_heild/.

Wolf, M., Blomquist, C., Huq, R., Kovacs, E., Williamson, H. og Lauritzen, P. (2004). *Youth Policy in Norway.* Sótt 21. mars 2011 af http://www.coe.int/t/dg4/youth/Source/IG_Coop/YP_Norway_en.pdf.

Wormer, K. V. (ritstjóri). (2008). *Restorative Justice across the East and the West.* Sótt 26. mars 2011 af http://www.aasw-asia.net/bk_rest.pdf.

Youth Criminal Justice Act nr. c.1/2002 [Kanada].

Þórhildur Líndal. (ritstjóri). (2007). *Barnasáttmálinn – rit um samning Sameinuðu þjóðanna um réttindi barnsins með vísun í íslenskt lagaumhverfi.* Reykjavík: UNICEF.